(ئەو وتەیەی کە مەتەڵ و تەلیسمی گەردوونی حەل کرد و، نهێنییەکی مەزنی قورئانی پیرۆزی ئاشکرا کرد)

وتەی سیهەم

(پیتێکە لە کتێبی مەزنی "من".. خاڵێکە لە دەریای گەورەی "گەردیلە")

ئەم وتەیە لە دوو مەبەست پێكهاتووە:

مەبەستی یەکەم: لە بارەی چییەتی و ئەنجامەکانی "من"ەوە[1] دەدوێت.

مەبەستی دووهەم: باسی جمەوجووڵ و فەرمانبەرییەکانی گەردیلە دەکات.

مەبەستی یەکەم

بسمِ اللهِ الرَّحمن الرحيمِ

(إنَّا عَرَضْنَا الاَمانَةَ عَلَى السَّمواتِ وَالاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الاِنْسَانُ اِنَّهُ كانَ ظَلُوماً جَهُولاً) (الأحزاب:٧٢).

ئاماژە بۆ تەنها یەك دانە گەوهەر لە گەوهەرەکانی گەنجینەی ئەم ئایەتە پیرۆزە دەکەین، کە بریتییە لەوەی: ئەو ئەمانەتەی ئاسمانەکان و زەوی و چیاکان هەڵیاننەگرت و نەیانویست بیخەنە ئەستۆی خۆیانەوە، چەندین واتا و ڕووی زۆری هەیە، یەکێك لەو واتاو ڕووانە بریتییە لە: "من".

بەڵێ، "من" تۆوێکە درەختێکی "تووبا"ی نوورانی گەورە و، درەختێکی "زەققووم"ی سامناکی لێ سەوز بووە و، هەر لە سەردەمی حەزرەتی ئادەمەوە = درووودی لەسەر بێت = تا ئەم کاتەی ئێستامان ئەم دوو درەختە بە هەموو لایەکی جیهانی مرۆڤدا لق و پەلیان هاویشتووە.

پێش ئەوەی لەم "ڕاستی"یە فراوانە ڕۆبچین و لێی بکۆڵینەوە، پێشەکییەك دەنووسین کە تێگەیشتنی ئەو ڕاستییەمان بۆ ئاسان دەکات:

پێشەكی

"من" كلیلێكە، گەنجینە شارراوەكانی ناوە جوانەكانی خوای گەورە و، لایەنە داخراوەكانی گەردوون دەكاتەوە. "من" لە خۆیدا تەلیسمێكی سەیر و سەرسوورهێنەر و موعەممایەكی نامۆیە، بەڵام ئەم تەلیسمە سەیر و موعەمما نامۆیە بە ناسینی "چییەتی‌یەكەی" حەل دەبێت و، پاشان مەتەڵی گەردوون و دەرگای گەنجینەكانی جیهانی "وجوب"یش دەكرێنەوە[2].

لە پەیامێكی عەرەبیمدا بە ناوی: "شمة من نسیم هدایة القرآن" ئەوەندەی كە پەیوەندیی بەم مەسەلەیەوە ببێت، بەم جۆرە باسمان كردووە:

"بزانە! كلیلی جیهان بە دەست مرۆڤەوەیە و لەناو خودی خۆیدایە، چونكە دەرگاكانی بوونەوەران هەرچەند لە ڕواڵەتدا كراونەتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا داخراون. خواوەند كلیلێكی بە ئەمانەت لە مرۆڤدا داناوە كە هەموو دەرگاكانی جیهانی پێ دەكرێنەوە و، تەلیسمێكیشی داوەتێ كە گەنجینە شارراوەكانی بەدیهێنەری گەردوون دەكاتەوە، كلیلەكەش ئەو "من"ـە كە لە مرۆڤدا هەیە. بەڵام ئەم "من"ەش لە خۆیدا مەتەڵ و تەلیسمێكی داخراوە، جا ئەگەر بەهۆی ناسینی چییەتیی "مەوهووم" و نهێنیی بەدیهاتنی ئەم "من"ە دەرگاكەیت كردەوە، ئەوا تەلیسمی گەردوونیشت لێ دەكرێتەوە"[3].

ئەویش بەم جۆرەی خوارەوە:

خوای گەورە ئەمانەتێكی بە دەستی مرۆڤ سپاردووە، ئەویش ئەو "من"ـە كە چەندین ئاماژە و نموونەی تێدایە ڕێنمایی مرۆڤ دەكەن بۆ "ڕاستی"ی وەسفەكانی پەروەردگارێتیی مەزن و كاروبارە پیرۆز و بێگەردەكانی ئەو خواوەندە. واتە: "من" یەكەیەكی پێوانەیە بەهۆیەوە وەسفەكانی پەروەردگارێتی و كاروبارە خواییی‌یەكان دەناسرێن.

شتێكی ئاشكرایشە لای هەموان كە مەرج نی‌یە "یەكەی پێوانە" بوونی ڕاستەقینەی ببێت. بەڵكو دەكرێت بە گریمان و ئەندێشە، یەكەیەكی پێوانە پێكبهێنرێت، وەك هێڵە گریمانكراوەكانی زانستی ئەندازە. واتە پێویست ناكات "من" بە ڕاستی و بێگومانی و جۆرێكی زانستانە "بوون"ی ڕاستیی ببێت.

پرسیار: بۆچی ناسینی سیفەتە پیرۆز و ناوە جوانەکانی خوای گەورە، پەیوەستەی "منێتی"ی مرۆڤە[4]؟

وەڵام: شتی ڕەها و گشتگیر(المحیط) خاوەنی سنوور و کۆتایی نی‌یە، لەبەر ئەوەیشە کە هیچ شێوەیەکی نادرێتێ و هیچ حوکمێکیشی لەسەر دەرناکرێت، چونکە بواری دەست‌نیشان‌کردنی تێدا نی‌یە و خاوەنی وێنە و شێوەیەکی تایبەتی نی‌یە، لەبەر ئەمەیە کە چییەتی‌یەکەی ناناسرێت و نازانرێت.

بۆ نموونە: ڕووناکیی بەردەوام کە تاریکیی ئاوێتە نەبێت، هەتا بە تاریکی‌یەکی ڕاستەقینە یان وەهمی سنووری بۆ دانەنرێت، پێی نازانرێت.

سیفەتە پیرۆزەکانی خوای گەورە = وەك: العلم والقدرة = و ناوە جوانەکانی خواوەندیش = وەك: الحکیم، الرحیم = بە هەمان جۆرن. چونکە لەبەر ئەوەی ڕەها و بێ‌سنوورن و دەوری هەموو شتێکیان داوە و هیچ هاوبەش و دژێکیشیان نی‌یە، ئەوا ناتوانرێت بە تەواوی لە هەموو لایەکەوە بزانرێن و دەوریان بگیرێت یاخود بە شتێك ببەسترێن و دەست‌نیشان بکرێن. کەواتە چییەتی‌یەکەیان نازانرێت و هەرگیز هەستیان پێ ناکرێت. لەبەر ئەوە، پێویست دەکات، بە گریمان، سنوورێکی ئەندێشەیی بۆ ئەو سیفەت و ناوە ڕەهایانە دابنرێت، تاکو ئەو سنوورە وەهمی‌یە ببێت بەهۆی تێگەیشتن لەوان. چونکە لە ڕاستی‌دا ئەو سیفەت و ناوانە سنوور و کۆتایی ڕاستەقینەیان نی‌یە.

جا "منێتیی مرۆڤ" واتە "من" لە مرۆڤدا، دەبێت بەو سنوورە و ناسێنەری ئەو سیفەتو ناوە ڕەها و بێ‌سنوورانە، چونکە مرۆڤ پەروەردگاری‌یەکی وەهمی و، موڵکداری‌یەکی گریمان‌کراو و، توانا و، زانیاری‌یەك، تا سنوورێکی دیاری‌کراو، لە خۆی‌دا شك دەبات، بەمەش سنوورێکی وەهمی بۆ چەندین سیفەت و ناوی دەورەدەر و ڕەها دادەنێت.

بۆ نموونە: خۆی بە خۆی دەڵێت: (لێرەوە تا ئەوێ هی منە، لەولاتر هی ئەو سیفەتانەیە). واتە جۆرە دابەش‌کردنێك لە نێوان شتاندا دادەنێت و، بەم سنوور دابەش‌کردنەش خۆی بۆ ئەوە ئامادە دەکات کە وردە وردە بەو پێوەر و تەرازووە بچووك و ساکارانەی خۆی، لە چییەتیی ئەو سیفەتە بێ‌سنوورانە تێ‌بگات.

بۆ نموونه: به بۆنەی ئەو پەروەردگارێتی‌یە وەهمی‌یەی کە لە بازنەی موڵکی خۆی‌دا بۆ خۆی بڕیاری دەدات، لە پەروەدگارێتی‌یە ڕەهاکەی بەدیهێنەری خۆی لە بازنەی "مومکینات"دا[5] تێدەگات..

هەروەها بە موڵکداری‌یە ڕواڵەتی‌یەکەی خۆی، موڵکداریی ڕاستەقینەی بەدیهێنەریشی دەزانێت و، بە خۆی دەڵێت: "هەروەك من خاوەنی ئەم خانووەم، خواوەندی بەدیهێنەریش خاوەنی ئەم گەردوونەیە"..

هەروەها بە زانینە هەندەکی‌یەکەی خۆی، لە زانستی ڕەهای خوای گەورە تێدەگات..

هەروەها بە کارامەیی‌یە دەست‌کەوتوو و هەندەکی‌یەکەی خۆی، لە وردەکاری‌یە بێوێنەکانی بەدیهێنەری مەزن تێدەگات. بۆ نموونە: خۆی بە خۆی دەڵێت: (هەروەك من ئەم خانووەم کردووە و ڕێکم خستووە، هەروەها دەبێ خانەی دنیاش بنیات‌نەر و ڕێکخەرێکی ببێت).

بەم چەشنە، لە "من"دا هەزاران بار و سیفەت و هەست و شعوور هەن، هەزاران نهێنیی داخراویان تێدایە کە دەتوانن = تا ڕادەیەك = مرۆڤ بۆ هەموو سیفەت و کاروبارە پڕ لە دانایی‌یەکانی خواوەند ڕێنمایی بکەن و ڕوونیان بکەنەوە بۆی.

واتە: من خۆی لە خۆی‌دا واتایەکی سەربەخۆی نی‌یە، بەڵکو ڕێپیشاندەرێکە بۆ واتای غەیری خۆی، بە چەشنی ئاوێنە وایە کە ڕەنگی وێنەکان دەداتەوە و، وەك یەکەی پێوانە و، ئامێری دەرخستن(آلة استکشاف) و واتای "حەرفی"[6] وایە. کەواتە "من" موویەکی هەستیارە لە پەتی ئەستووری بوونی ئادەمیزاد و.. تاڵێکی باریکە لە چنراوی بەرگی چییەتیی مرۆڤ و.. پیتی "ئەلف"ە لە پەڕاوی کەسێتیی ئادەمیزاددا، بە چەشنێك کە ئەو پیتە دوو ڕووی هەیە:

یەکێکیان ڕووی لە "چاکە و بوونە". "من" لەم ڕووەدا تەنها ئەوەی پێدەکرێت کە چیی پێدەبەخشرێت وەری‌بگرێت و بەس. چونکە لەبەر ئەوەی لەم ڕووەدا دەستی کورتە، ئەوا ناتوانێت هیچ شتێك بەدی‌بهێنێت و هیچ کارێك ئەنجام بدات.

ڕووەکەی تر: ڕووی لە "خراپە"یە و شت بەرەو "نەبوون" دەبات. "من" لەم ڕووەدا بکەر و خاوەن کردارە و، هەرچی دەکات خۆی خاوەن و بەرپرسیاریەتی.

پاشان چییەتی "من" وەك هی "حەرف" وایە، واتای شتێکی تری غەیری خۆی دەگەیەنێت. چونکە پەروەردگاریێتی‌یەکەی شتێکی ئەندێشەیی‌یە و، "بوون"یشی ئەوەندە لاوازە کە ناتوانێت خۆی هیچ شتێك هەڵبگرێت و هیچ شتێکی لە کۆڵ بنرێت. بەڵکو تەنها تەرازوویەکە سیفەتەکانی خواوەند، کە ڕەها و گشتگیری هەموو شتێکن، ڕوون دەکاتەوە، بە چەشنی پێوەری گەرمی و پێوەری هەوا و گشت پێوەر و تەرازووەکانی تر وایە کە ئەندازە و پلەی شتانی تر دەردەخەن و ڕوونیان دەکەنەوە.

ئەو کەسەی بەم جۆرە لە چییەتیی "من" تێدەگات و، ملکەچی دەبێت و، بەپێی داخوازی‌یەکانی ڕەفتار دەکات، ئەوا مژدەی: (**قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا**) (الشمس:٩) دەیگرێتەوە و، بە ڕاستی سپاردەکەی ئەستۆی بەجێ دەهێنێت و، پاشان بە دووربینی "من" ڕاستیی بوونەوەران دەبینێت و لەو کار و فرمانانەی ئەنجامیان دەدەن تێدەگات. هەر کاتێکیش لە "ئاسۆکان"ی دەرەوە زانیاری بۆ ناوەوەی "دەروون"ی بێن، ئەوا "من" تەسدیقیان دەکات و، ئنجا ئەو زانینانە دەبن بە چەند زانستێکی ڕووناك و دانایی ڕاست لە دەروونداو، نابن بە تاریکایی بێمەبەستی(العبثية) تیایدا.

کاتێ "من" فەرمانبەریی خۆی بەم چەشنە بەجێ هێنا ئەوا واز لە پەروەردگاری‌یە وەهمی و موڵکداری‌یە گریمانکراوەکەی دەهێنێت، کە جگە لە: یەکەی پێوانە هیچی تر نی‌یە. ئنجا هەموو موڵکێك بۆ خوای گەورە دەگێڕێتەوە و دەڵێت: "له الملك، وله الحمد، وله الحكم، وإليه ترجعون"[7] ئیتر پۆشاکی بەندایەتیی ڕاستەقینە لەبەر دەکات و بە پلەی بڵندی: (**اَحْسَن تَقويم**)دا سەردەکەوێت.

بەڵام ئەگەر "من" حیکمەتی بەدیهێنانی خۆی لە بیر چووەوە و، بە واتای "ئیسمی"[8] بۆ خۆی ڕوانی و، فەرمانبەریی سروشتیی سەرشانی واز لێ هێنا و،

لەو باوەڕەدا بوو کە خۆی خاوەنی خۆیەتی، ئەوا خیانەت لە سپاردەکەی ئەستۆی دەکات و، ئەم هەڕەشەیەی خواوەند دەیگرێتەوە کە دەفەرموێت: **(وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا)** (الشمس: ١٠).

بەڵێ، مەترسیی ئاسمانەکان و زەوی و چیاکان لە هەڵگرتنی ئەمانەت و ئەو سامەی لێیان نیشت سەبارەت بە هاوبەشبڕیاردان(شرك)ێکی وەهمی و گریمانکراو، لەم ڕووەی"منێتی"یەوە بووە کە هەموو جۆرەکانی هاوبەشبڕیاردان و خراپکاری و گومڕاییەکانی لێ دەوەشێتەوە.

بەڵێ، هەرچەند "من" ئەلفێکی باریك و تاڵێکی وردی ناسك و هێڵێکی گریمانکراوە، بەڵام ئەگەر چییەتییەکەی نەزانرێت، ئەوا بە چەشنی گەشەسەندنی تۆو لە ژێر خاکدا، ئەویش بە پەنامەکی گەشە دەکات و بەرە بەرە گەورە دەبێت تا بە هەموو لایەکی "بوون"ی مرۆڤدا بڵاو دەبێتەوە و، وەکو هەژدیهایەکی زەبەلاحی لێ دێت مرۆڤەکە هەڵدەلووشێت و ئنجا ئەو مرۆڤە، بە هەموو لایەنە ناسك و گشت هەستەکانیەوە، دەبێت بە یەكپارچە "من"!

پاشان "منێتی"ی جۆر و ڕەگەزی مرۆڤیش ئەوەندەی تر پەرەی پێدەسێنێت و، گیانی هاوڕەگەزی و نەتەوایەتیش پتر فووی تێدەکات و، بە پشتبەستنیش بەم "منێتی"یە ئەوەندەی تر ئەستوور دەبێت، تاکو وەك شەیتانی لێدێت و دەبێت بە نەیاری فەرمانەکانی خوای گەورە و سنگیان لێدەردەپەڕێنێت.

پاشان بەپێی ئارەزووەکانی، سەیری هەموو کەس و شتێك وەك خۆی دەکات و، بەم چەشنە موڵکی خوای گەورە بەسەر ئەو شتانە و هۆکارەکاندا دابەش دەکات و، بەرەو شیرکێکی گەورە پێی دەترازێنێت و واتای ئەم ئایەتەی بە تەواوی تێدا دەردەکەوێت کە دەفەرموێ: **(إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)** (لقمان:١٣). چونکە ئەو کەسەی چل دیناری دەوڵەت بدزێت، ناچارە سەر و دەرەم بە هاوەڵەکانی بدات تاکو چاولەبەریان بکات و کارەکەی بە نارەوا دانەنێن! بە هەمان جۆر ئەو کەسەش کە دەڵێت: (من خاوەنی خۆمم) بێ هیچ گومانێك پڕ بەدەم دەڵێت و باوەڕیشی وایە کە: (هەموو شتێك خاوەنی خۆیەتی)!

بەم جۆرە "من" لەم بارودۆخەی‌دا، کە خیانەت‌کردنە لەو سپاردەیەی خراوەتە ئەستۆیەوە، سەرانسەر نوقمی نەفامی و نەزانی بووە، تەنانەت لەم بارەی‌دا لە هەموو کەسێك نەزانترە و گەوزاوی ناو نەزانی‌یەکی وەها ئاڵۆزە کە سەر و بنی دیار نی‌یە، با هەزاران هونەرو زانستیش بزانێت! چونکە هەموو ئەو ڕووناکی و زانستانەی لەمەڕ ناسینی خوا کە بە گشت لایەکی گەردوون‌دا بڵاو بوونەتەوە و بیر و هەستەکانی ئەم وەریان‌دەگرن، لە "دەروون"ی ئەم مرۆڤە نەزانەدا شتێك شك نابەن بیان‌سەلمێنێت و ڕووناکیان بکاتەوە و مانەوە و بەردەوامی‌یان پێ بدات. لەبەر ئەوە، ئەو زانست و خواناسی‌یانە، لە دەروونی ئەم‌دا دەتوێنەوە و دەبن بە تاریکایی‌یەکی گەلێ چڕ و ئەستوور. چونکە هەرچی‌یەك لەو زانیاری‌یانە بۆ ناو دەروونی ئەم بێن، یەکسەر ڕەنگی تاریکی دەروونی ئەم وەردەگرن، تەنانەت ئەگەر دانایی‌یەکی بەرزی جوانیش بێت، ئەم هەر لە دەروونی خۆی‌دا پۆشاکی "بێ‌مەبەستیی ڕەها"ی دەکاتە بەر. چونکە ڕەنگی "من" لەم بارەدا هاوبەش بڕیاردان و دەست‌بەتاڵ‌کردنی بەدیهێنەرە لە سیفەتە مەزنەکانی و، ئینکاری‌کردنی "بوون"ی ئەوە. بەڵکو ئەگەر گشت گەردوون پڕ ببێت لە بەڵگەی ڕوونی بێ‌گومان و چرای ڕێنمایی، هێشتا دادی ئەو خاڵە تاریکەی "من" نادات و، ئەو هەموو ڕووناکی‌یانەی بۆ دەروونی دێن ئەم سەرومڕ دایان‌دەپۆشێت و نایەڵێت هیچیان دەربکەون!

لە وتەی "یازدەهەم"دا بە درێژی باسی "منێتی"ی مرۆڤمان لە ڕووی "واتای حەرفی‌یەوە" کردووە و، بە چەشنێکی بێ‌گومان چەسپاندوومانە کە چۆن ئەو چییەتی و منێتی‌یە تەرازوویەکی هەستیارن بۆ گەردوون و، پێوەرێکی ڕاست و ورد و سەرنەکەرن و، پێڕستێکی دەورەدەر و گشتی و، نەخشەیەکی تەواو و، ئاوێنەیەکی کۆکەرەوەی ئەو شتانەن کە پیشانیان دەدەن و، هەڵسەنگاندنێکی گشتین. ئەو کەسەی دەیەوێت بە درێژی لەمە ئاگادار بێت، با بگەڕێتەوە سەیرێکی ئەو پەیامە بکات.

لێرەدا کۆتایی بە پێشەکی‌یەکە دەهێنین و، بەو درێژەیەی کە لەو پەیامە ناوبراوەدا هەیە، وازدەهێنین.

برای خوێنەرم!

ئەگەر بە تەواوی لەم پێشەکی‌یە تێ گەیشتوویت، ئەوا فەرموو با پێکەوە بڕۆینە ناوجەرگەی خودی "ڕاستی‌یەکە".

مێژووی مرۆڤایەتی، لە سەردەمی حەزرەتی ئادەمەوە = درووودی لەسەر بێت = تا ئێستا، دوو تەوژمی گەورە و دوو زنجیرە بیری تێدایە کە بە درێژایی کات و سەردەم و چەرخەکان بەردەوام دێن و دەڕۆن و، وەك دوو درەختی گەورە وان کە لق و پەلیان بۆ هەموو لایەك و گشت چینێکی مرۆڤایەتی هاویشتووە.

یەکەمیان: زنجیرەی پێغەمبەرێتی و ئایینە.

ئەوی تریان: زنجیرەی فەلسەفە و حیکمەتە[9].

هەرکات ئەم دوو زنجیرەیە یەکیان گرتبێت و تێکەڵی یەکتری بووبن، واتە: لە هەر کاتو سەردەمێكدا فەلسەفە بەدەم ئایینەوە ڕۆشتبێت و ملی بۆ کەچ کردبێت و گوێڕایەڵی بووبێت، ئەوا مرۆڤایەتی بووژاوەتەوە و ژیانێکی کۆمەڵایەتیی خۆش و شادمانی بەسەر بردووە.. هەرکاتێکیش کەلێن کەوتبێتە نێوانیانەوە و لە یەکتری جیابووبێتنەوە، ئەوا هەرچی نوور و خێر و چاکەیە لە دەوری زنجیرەی پێغەمبەرێتی و ئاییندا و، هەمـوو شـەڕ و شۆڕ و گومڕایی‌یەکانیش لە دەوری زنجیرەی فەلسەفەدا کۆبوونەتەوە.

با ئێستا بناغە و بنچینەی هەریەك لەو دوو زنجیرەیە بدۆزینەوە:

زنجیرەی ئەو فەلسەفەیەی کە پشتی لە ئایین هەڵکردووە، شێوەی درەختێکی چەپەڵی زەققوومی وەرگرتووە کە تاریکیی شیرك و گومڕایی بە دەوری خۆیدا بڵاودەکاتەوە، بە ڕادەیەك کە ئەم درەختە لە لقی: "هێزی ژیری"دا بەروبوومی سروشتپەرست و ماددی‌یەکانی بە دەستی ژیریی مرۆڤ بەخشیوە و، لە لقی "هێزی تووڕەیی و زەبروزەنگ"یشدا بەری نەمروود و فیرعەون و شەددادەکانی[10] بە سەری مرۆڤدا کوتا و، لە لقی "هێزی ئارەزووە ئاژەڵی‌یەکان"یشدا بەری بتان و ئەوانەی پێ گەیاند و گەشەی پێ سەندن کە لافی خوایەتی‌یان لـێ دەدا.

هەر لە تەنیشتی ئەم درەختە چەپەڵەی زەققوومەوە، درەختی تووبای "بەندایەتی بۆ خوای گەورە" کە زنجیرەی پێغەمبەرێتی‌یە، سەوز بوو و گەشەی کرد و،

چەندین بەروبوومی بەتام و پاکی لە باخ و بێستانی گۆی زەویدا هێنایەبەر و، بە چەشنی چەند چەپکێك بەری نزیك لە گرۆی مرۆڤی نزیك خستنەوە و، لە لقی "هێزی ژیری"دا بەری پێغەمبەران و صیددیقان و ئەولیا و پیاوچاکانی پێ گەیاند، هەروەك لە لقی "هێزی دوورخەرەوەی زیانەکان"دا چەندین کاربەدەستی دادگەر و پادشای مەلائیکەت ئاسای پاکی هێنایەبەر و، لە لقی "هێزی ڕاکێشەری سوودەکان"یشدا چەندین مرۆڤی دەستڕەنگینی سەخاوەتمەند و، جوامێر و، ڕەوشت و شێوە جوان و، دەست و داوێن پاك و خاوێنی بەرهەمهێنا، بە ڕادەیەك ئەم درەختە دەریخست کە (مرۆڤ لە ڕاستیدا بەرزترین و بەنرخترینی بەری درەختی گەردوونە).

جا ڕەگ و بناغەی ئەم درەختە پیرۆزە و ئەو درەختە چەپەڵە، هەردوو لا و هەردوو ڕووەکانی "من"ن! واتە: "من" کە بوو بە تۆوی بنچینەیی ئەو دوو درەختە، هەردوو ڕووەکەی بوون بە بناغە و ڕەگ و بنجی هەریەك لەو دوانە. ئەمەش بەمەی خوارەوە ڕووندەکەینەوە:

"پێغەمبەرێتی" ڕوویەکی "من" وەردەگرێت و دەڕوات.. "فەلسەفە"ش دێت و ڕووەکەی تری "من" لەگەڵ خۆیدا دەبات.

ڕووی یەکەم: کە دەڕوانێتە ڕاستییەکانی پێغەمبەرێتی، سەرچاوەی بەندایەتیی بێگەرد و خاوێنە بۆ خوای گەورە. واتە "من" لەم ڕووەدا:

دەزانێت کە: بەندە و گوێڕایەڵی خوای پەرستراویەتی و.. تێدەگات لەوەی کە: چییەتییەکەی "حەرفی"یە، واتای غەیری خۆی ڕادەگەیەنێت و.. باوەڕی بەوە هەیە کە: بوونی خۆی، شوێنکەوتەی بوونی یەکێکی تری غەیری خۆیەتی، کە بەدیی دەهێنێت و.. دەزانێت کە: شتان بە چەشنێکی "وەهمی" موڵکی ئەون، واتە موڵکدارییەکی کاتی و ڕواڵەتی هەیە، کە بە ڕوخسەت و فەرمانی موڵکداری ڕاستەقینەی خۆی پێیدراوە.. هەروەها دەزانێت کە: خۆی لە ڕاستیدا سێبەرە نەك ڕاستییەکی ڕەسەن. واتە: بەدیهێنراوێکی "مومکین"ی لاواز و، سێبەرێکی بێتینە و، ڕەنگدەرەوەی ڕاستییەکی پێویست و ڕەوایە.. فەرمانبەرییەکەشی: گوێڕایەڵی پڕ هەست و شعوورە بۆ خوای خۆی، چونکە

پێوەرێکە بۆ ناسین و زانینی سیفەتە ڕەهاکانی بەدیهێنەری، بۆ ئەوەی لە کاروبارە خواییەکان تێ بگات.

پێغەمبەران = درووودیان لەسەر بێت = و شوێن کەوتووانیان لە ئەولیا و پیاوچاکە پاکەکان، لەم ڕووەوە تەماشای "من"یان کردووە و بۆیان ڕوانیوە و، بەم جۆرە ڕاستییەکەیان دیوە و پەیان پێ بردووە و، هەرچی مولکە بە دەستی خاوەنی هەموو مولکێکیان سپاردووە کە خواوەندی گەورەی شکۆمەندە و، هەر هەموویان دانیان بەوەدا ناوە کە ئەو خواوەندە مولکدارە، چ لە مولك و دارایی و، چ لە پەروەردگاریتی و، چ لە خوایەتیدا، هاوبەش و هاووێنەی نییە و، هەر ئەوە کە ئەوەندە بەرز و بلندە پێویستی بە هیچ شتێك، نە وەزیر و نە یاریدەدەر، نەبێت و، خوایەکە هەموو شتێکی بەدەستە و توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە و، "هۆکارەکان"یش چەند پەردەیەکی ڕواڵەتین و بەلگە و ڕێپیشاندەری توانا و مەزنیی ئەون، "سروشت"یش تەنها شەریعەتی فیطری و کۆمەڵەیەك یاسای کارگێڕی ئەوە لە گەردووندا، بۆ مەبەستی دەرخستن و پیشاندانی توانا و مەزنیی خۆی دایناوە.

ئەم ڕووە ڕووناکە نوورانییە جوانە، وەك تۆوێکی زیندووی پڕ لە واتا و دانایی وایە، خوای گەورە درەختی تووبای بەندایەتیی لێ سەوز کردووە و پێی گەیاندووە کە چڵ و لق و پەل و پۆ پیرۆزەکانی بۆ هەموو لایەکی جیهانی مرۆڤایەتی هاویشتووە و، بە چەندین بەروبوومی پاك و خاوێن و جوان و ڕووناك، کە تاریکیی ڕابوردوویان تەفروتوونا کردووە، ڕازاندوویەتەوە و، بە ڕاستی چەسپاندوویەتی کە ئەو کاتە دوور و درێژەی ڕابوردوو گۆڕستانێکی سامناکی بەرین و گۆڕەپانی ترسناکی لە سێدارەدان نییە، وەك فەلسەفە وای دەبینێت! نەخێر.. بەلکو یەکێکە لە باخچەکانی ڕووناکی بۆ ئەو "گیانانە"ی کە کۆلی قورسی سەرشانیان داناوە تاکو بە سەربەستی ئەم دنیایە بەجێ بهێلن. ڕابوردوو لەم ڕوانگەیەوە، خولگەی چەندین نوور و پلیکانەی ڕووناکی پلە پلەی ئەو گیانانەن کە لەم دنیادا و لە ئاسۆی مردنەوە ئاوا دەبن تاکو کۆچ بۆ ئەودنیا و ئایندە گەشاوەیە و بەختەوەریی هەمیشەیی، بکەن.

بەڵام ڕووی دووهەمی "من": فەلسەفە وەری گرت و، بە واتای "ئیسمی" بۆی ڕوانی. واتە: فەلسەفە دەڵێت: "من" بۆ خۆی دارای واتای خۆیەتی.

"من" بەم پێیە، داخوازی ئەوەیە کە:

واتاکەی لە خۆی‌دایە و، بۆ خۆی و لە پێناوی خۆی‌دا کار دەکات و.. "بوون"ی خۆی بە بوونێکی ڕەسەن دادەنێت و بە سێبەری بوونێکی تری دانانێت، واتە: لای وایە خۆیەتی‌یەکی تایبەتیی بە خۆیەوە هەیە و.. وا گومان دەبات کە: خاوەن مافە لە ژیاندا و، لە بازنەی جموجوولی‌دا خاوەنی موڵکە و، ئەم گومانەی خۆشی بە ڕاستی‌یەکی دامەزراو و چەسپاو دادەنێت و.. وا تێدەگات کە: فەرمانبەریی ژیانی بریتی‌یە لەوەی بەهۆی هاندەری خۆشەویستیی خۆیەوە، سەربکەوێت و گەشە بکات و خۆی پێ بگەیەنێت بۆ ئەو خۆویستی‌یەی خۆی.

بەم جۆرە، ئەوان ڕێبازەکەیان بە چەندین بناغەی زۆری بێ کەڵك ڕاگیر کردووە و، لەسەر ئەم بناغە فشەڵ و لاوازانە بنیاتیان ناوە. لە زۆر پەیامدا بە تایبەت لە "وتەکان"دا و، زیاتر لە "وتەی دوازدەهەم" و "وتەی بیست‌وپێنجەم"دا کە تایبەتە بە موعجیزاتی قورئانەوە، بە چەشنێکی گومان‌بڕ مەودای بێ کەڵکیی ئەو بناغانەمان چەسپاندووە.

گەورەپیاوان و زیرەکان و پێشەوایانی فەلسەفە، وەك: ئەفلاتوون و، ئەرستۆ و، ئیبن سینا و، فارابی، لە ئەنجامی پشت‌بەستنیان بەم بناغە لاواز و بێ کەڵکانەوە، لەو باوەڕەدا بوون کە ئامانجی هەرە بەرزی کامڵیی گرۆی مرۆڤ لەوەدایە کە: "لە خوا بچن"!

بەم چەشنە فەرمانێکی ناڕەوای فیرعەونانەیان دەرکرد و ڕێیان بۆ زۆر لەو دەستە و تاقمانە ئاسان کرد کە چەندین جۆری هاوەڵ‌بڕیاردان(شیرك) لە هەڵس‌وکەوتیاندا دەبینرێت، وەك: هۆپەرستان و، بت‌پەرستان و، سروشت‌پەرستان و، ئەستێرەپەرستان. ئەمەشیان لە ڕێی ورووژاندنی "منێتی"ی مرۆڤەوە ئەنجامداوە، تاکو بێ هیچ بەربەستێك لە شیو و دۆڵەکانی شیرك و گومڕایی‌دا بێت و بڕوات. ئیتر بەم کارەیان ئەو ڕێگایەیان لە مرۆڤ گرت کە

دەیگەیەنێتە بەندایەتیی خوای گەورە و، دەرگاکانی: کۆڵەواری و، لاوازی و، پێویستی و، کەموکووڕی و ناتەواوییان لێ داخست کە لە سروشتی مرۆڤدا هەن. بەم جۆرە لە لیتاوی "سروشت"دا چەقین و ون بوون و، نە بە تەواوی لە چلکاوی شیرك ڕزگاریان بوو، نە دەرگای فراوان و هەمیشە لەسەرپشتی شوکرانەبژێریشیان دۆزییەوە!

بەڵام بڕیار و فەرمانی ئەوانەی کە لە ڕێڕەوی "پێغەمبەرێتی"دان لەم ڕووەوە، بڕیارێکە یەکپارچە "بەندایەتیی بێگەردە" بۆ تەنها خواوەندی مەزن. لەو بڕیار و فەرمانەیاندا ئەوەیان ڕاگەیاندووە کە: مەبەستی هەرە بڵند و فەرمانبەریی سەرەکیی مرۆڤ لەوەدایە کە: "بە خوو و ڕەوشتە خواییەکان ڕەفتار بکەن و لە خۆیاندا بیانهێننەدی". واتە: ئەو ڕەوشت و هەڵسوکەوتە بەرز و جوانانەی کە خواوەند داوایان دەکات و مایەی ڕەزامەندیی ئەون جێبەجێیان بکەن..
هەروەها لەوەدایە کە مرۆڤ کۆڵەواریی خۆی بزانێت تا هانا بۆ لای توانا و هێزی خوای گەورە ببات و.. چاوی لە هەژاریی خۆیەوە بێت، تاکو بۆ لای میهرەبانیی ئەو خوایە بگەڕێتەوە و.. تەماشای دەستکورتیی خۆی بکات تاکو لە دەوڵەمەندیی خواوەند بەهرەمەند ببێت و.. کەمتەرخەمییەکانی خۆی بزانێت بۆ ئەوەی داوای لێبوردن لە پەروەردگاری بکات و.. بە شوێن ناتەواوییەکانی خۆیدا بگەڕێت، تاکو تەقدیس و تەسبیحاتی خوا بکات و خواوەند لە بیروباوەڕی خۆیدا پاك و خاوێن ڕابگرێت.

جا لەبەر ئەوەی فەلسەفەی سەرپێچیکار لە ئایین بەو جۆرە ڕێی ون کرد و لە ڕێی ڕاســت دوورکەوتەوە، ئەوا سەرەنجام "من" لە ڕێڕەوی فەلسـەفەدا جڵەوی خۆی بە دەستەوە گرت و، بە پەلە و زوویی خۆی هاویشتە باوەشی هەموو جۆرێکی گومڕاییەوە.

بەم چەشنە، لەسەر لوتکەی ئەم ڕووەی "من"ەوە، درەختێکی زەققوومی ئەوتۆ ڕوا کە گومڕاییەکەی نیوەی گرۆی مرۆڤی گرتەوە و لە ڕێی ڕاست دووری خستنەوە.

ئەو بەروبوومانەی کە ئەو درەختە زەققوومە چەپەڵە خستوونیەتە بەرچاوی مرۆڤ لە لقی "هێزی ئارەزووە ئاژەڵییەکان"دا بریتین لە: بتەکان بە هەموو

جۆرەکانیانەوە. چونکە فەلسەفە هەر لە سەرەتادا "هێز"ی بەلاوە شتێکی باشە و دەیکات بە یاسایەکی بڕیاردراوی ڕێبازەکەی، بە ڕادەیەك کە ئەو یاسا و بنەمایەی کردووە بە یەکێك لە یاساکانی خۆی کە دەڵێت: (فەرمانڕەوایی بۆ ئەو کەسەیە سەربکەویت) و لەسەر ئەو بنەمایەش دەڕوات کە دەڵێت: (حەق لە هێزدایە)[11] ئیتر بە چەشنێکی ناوەکی و پەنهان و نادیار ستەم و دەستدرێژی کردنی پێخۆشە و، هانی ستەمکار و کەللەڕەق و سەرکەشانی دا تا گەیاندنیە ئەوەی لافی خوایەتی لێبدەن!

پاشان جوانی و شێوەکانی جوانیی بوونەوەرانی بە هی خودی ئەو بوونەوەرانە لە قەڵەم داوە. بەم کارەشی ئەوەی لە بیری خۆی بردووەتەوە کە ڕێژەی ئەو جوانییە لە چاو درەوشانەوەی جوانیی پاك و خاوێنی بەدیهێنەر و داهێنەری خاوەنی جوانیدا هەرگیز بەراورد ناکرێت. دەبینیت لە بریی ئەوەی بڵێت: (بەدیهێنانی ئەمە چەندە جوانە)! دەڵێت: (ئەمە چەندە جوانە)! واتە ئەو جوانییەی وەك بتێکی پەرستراو لێ کردووە!

پاشان فەلسەفە و درەختە چەپەڵەکەی، جوانیی ڕواڵەتیی دیاردەکانی ناوبانگ دەرکردن و ڕیاکارییان بەلاوە شتێکی جوانە. لەبەر ئەوە هەمیشە ڕیاکارانی هان داوە و پاڵی پێوە ناون تاکو پتر لەسەر هەڵە و نەفامیی خۆیان سوور بن و، وای لە بتەکان و هاوچەشنی بتەکانیش کردووە کە ئەوانیش پەرستیارانی خۆیان [12]

ئەم درەختە چەپەڵە لە لقی "هێزی تووڕەیی و زەبروزەنگ"دا فیرعەون و نەمروود و ستەمکارە بچووك و گەورەکانی بەسەر تەوقی سەری مرۆڤەوە گۆش کردووە و پێی گەیاندوون..

لە لقی "هێزی ژیری"یشدا سروشتپەرست و ماددییان و بەروبوومی چەپەڵی تری هاوچەشنی ئەوانی لە ژیریی مرۆڤدا داناوە، بەم کارەشی ژیریی مرۆڤی بە تەواوی پەرتەوازە و تەفروتوونا کردووە.

پاشان.. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم ڕاستییە، وا لە نێوان هەزاران بەراورددا، بە چەند نموونەیەك، بەراوردێکی نێوانی ئەو بەرهەمانە دەکەین کە لەو بناغە فشەڵ و

بێ کەڵکانەی فەلسەفەوە پەیدا بوون و، ئەو ئەنجامانەش کە لە بناغە ڕاستەکانی ڕێڕەوی پێغەمبەریێتی‌یەوە سەریان هەڵداوە:

نموونەی یەکەم:

یەکێك لە دەستوورەکانی ڕێڕەوی پێغەمبەریێتی لە ژیانی خۆیی مرۆڤدا ئەوەیە کە (گرۆی مرۆڤ بە ڕەوشتە جوانەکانی خوا ڕەفتار بکەن). واتە بە گرۆی مرۆڤ دەڵێت: خەڵکینە! ببن بە بەندەی پاك و بێ گەردی خوای گەورە و بەو ڕەوشتانەی مایەی ڕەزامەندیی ئەون ڕەفتار بکەن و، هانا تەنها بۆ لای ئەو ببەن و، لە ناخی دەروونتاندا دان بە کۆڵەواری و هەژاری و ناتەواوی‌یەکانتاندا بنێن.

جا ئەم دەستوورە مەزنە، لە کوێ و.. ئەو وتەیەی فەلسەفەش لە کوێ کە دەڵێت: "تشبهوا بالواجب" واتە: "لە خوا بچن"! کە ئەمەش بە ئامانجی هەرەبەرزی مرۆڤایەتیی دادەنێن؟!

ئایا چییەتیی مرۆڤ کە بە: کۆڵەواری و، هەژاری و، لاوازی و، پێویستیی لەسنووربەدەر شێلراوە، لە کوێ و.. چییەتیی "واجب الوجود"یش کە خواوەندی بەتوانای بەهێزی دەوڵەمەند و مەزنە، لە کوێ؟!

نموونەی دووهەم:

یەکێك لە دەستوورە چەسپاوەکانی ڕێڕەوی پێغەمبەریێتی لە ژیانی کۆمەڵایەتی‌دا ئەوەیە کە: "یارمەتی‌دانی یەکتر" دەستووری زاڵ و دەستەڵاتداری ناو گەردوونە، هەر لە مانگ و خۆرەوە هەتا دەگاتە ڕووەك و ئاژەڵ. دەبینیت ڕووەك بەدەم پێویستیی ئاژەڵەوە دەڕوات و، ئاژەڵیش بە هانای مرۆڤەوە دێت. بەڵکو گەردیلەکانی خۆراکیش بەدەم خواستی خانەکانی لەشی مرۆڤەوە دەڕۆن و یارمەتی‌یان دەدەن.

جا ئەم دەستوورە بەنرخەی "یارمەتی‌دان" و یاسای ڕێزلێنانە خوایی‌یە، لە کوێ و.. دەستووری "مشتومڕ"یش لە کوێ، کە فەلسەفە لای وایە دەستووری زاڵ و فەرمانڕەوای ژیانی کۆمەڵایەتی‌یە؟ دەبێت بیشزانین کە "مشتومڕ" تەنها لای هەندێك لە ستەمکاران و ئاژەڵە دڕندەکان و لە ئەنجامی خراپ‌بەکارهێنانی

سروشتی خۆیانەوە سەری هەڵداوە. تەنانەت فەلسەفە لەم گومڕایی‌یەی‌دا پتر ڕۆچووە و ئەم دەستووری "مشت‌ومڕ"ەی کردووە بە دەمڕاست و فەرمانڕەوای زاڵی ناو هەموو بوونەوەران! ئەوەتا بە تەواوی پێی لێ ڕادەکێشێت و بەوپەڕی نەفامی و گەلحۆیی‌یەوە وا بڕیار دەدات کە گوایا: "ژیان تێکڕا بریتی‌یە لە مشت‌ومڕ و ململانێ"!

نموونەی سێهەم:

یەکێك لە بەرهەمە بەنرخەکانی ڕێڕەوی پێغەمبەرێتی و دەستوورە بەرزەکانی لە یەکتاناسیی خوا(التوحید)دا ئەوەیە کە ڕای گەیاندووە: (یەك تەنها لە یەکەوە دەردەچێت) واتە: هەر شتێك خاوەنی یەکێتی بێت ئەوا لە دەستی یەك کەسەوە دەرچووە. چونکە مادەم هەرچی شت هەیە یەکێتی‌یەکی ئاشکرای هەیە، ئەوا دەبێت هەموو بەدیهێنانی یەك کەس بن.

بەڵام دەستوور و باوەڕی فەلسەفەی کۆن لەسەر ئەوەیە کە: (یەك، تەنها یەکی لێ پەیدا دەبێت). واتە: یەك زات تەنها یەك شتی لێ دەردەکەوێت و بەدیی‌دەهێنێت، ئنجا شتانی تر بە بۆنەی هۆکارەکانەوە سەرهەڵدەدەن.

وەك ئاشکرایە، ئەم دەستوورەی فەلسەفەی کۆن جۆرە هاوبەشی‌یەك لە پەروەردگارێتیی خوادا بە هۆکارەکان دەبەخشێت و، ئەو خوایەی کە لە ڕاستی‌دا توانای بەسەر هەموو شتێك‌دا هەیە و دەوڵەمەندی ڕەهایە و پێویستی بە هیچ شتێك نی‌یە، ئەو فەلسەفەیە وای پیشان دەدات کە گوایا پێویستی بە چەند هۆکارێکی دەستەوسان و کۆڵەوار هەیە! تەنانەت لەوەش زیاتر لەناو گومڕایی‌دا ڕۆچوون و لە ڕێ لایان دا و دوورکەوتنەوە، چونکە ناوێکی بەدیهێنراویان لە خواوەندی بەدیهێنەر نا، کە بریتی‌یە لە: "ژیریی یەکەم"! ئنجا موڵکی خوایان بەسەر هۆکارەکاندا دابەش کرد و، بەم کارەش ڕێیان بۆ شیرکێکی مەزن واڵا کرد.

جا ئایا ئەو دەستووری "یەکتاناسی"یەی ڕێڕەوی پێغەمبەرێتی، لە کوێ و.. ئەم دەستوورە بە شیرك و گومڕایی چەپەڵبووەی فەلسەفەی نەخۆشی کۆنیش، لە کوێ؟

لە کاتێکدا فەیلەسووفە ئیشراقی‌یەکان کە لە هەموو ئەوانی تر تێگەیشتووترن، وتەی ئاوا نەشیاویان لە زار دەربچێت، دەبێت فەیلەسووفە ماددی و سروشتی‌یەکان، کە پلەیان لە هی ئەوان گەلێ نزمترە، چی بڵێن؟!

نموونەی چوارەم:

یەکێك لە دەستوورە سەرتاپا دانستەکانی ڕێڕەوی پێغەمبەرێتی ئەوەیە کە: (هەموو شتێك حیکمەت و سوودی تابڵێی زۆری تێدایە) بە ڕادەیەك کە، وەك لە ئایەتی: (**وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ**)یەوە دەردەکەوێت، درەخت بە ئەندازەی ژمارەی ئەو بەرانەی دەیان گرێت حیکمەتی تێدایە. خۆ ئەگەر لە بەدیهێنانی زیندەوەرێکدا تەنها یەك حیکمەت بۆ خودی ئەو زیندەوەرە بڕواتەوە و ڕووی لە "بوون"ی ئەو بێت، ئەوا هەزاران ئەنجام و حیکمەت و دانایی لە بەدیهێنانی ئەودا هەن کە هەموو ڕوویان لە بەدیهێنەری دانا و مەزنی ئەو زیندەوەرەیە و بۆ ئەو بەدیهێنەرە دەگەڕێنەوە.

بەڵام دەستووری فەلسەفە لەم ڕووەوە ئەوەیە کە:

(حیکمەت و سوود لە بەدیهاتنی هەموو زیندەوەرێکدا ڕووی لە خودی زیندەوەرەکەیەو تەنها بۆ قازانج و بەرژەوەندیی ئەو دەگەڕێتەوە یاخود پەیوەندیی بە بەرژەوەندیی مرۆڤەوە هەیە).

ئەم دەستوورە، چەندین حیکمەتی زۆر لەبەر بوونەوەر دادەماڵێت کە پێی دراوە و، بەرێکی بچووکی وەك تۆوە خەرتەلەیەك بە درەختێکی گەورەی زەبەلاح دەسپێرێت. بەم کارەش "بوون"ی بوونەوەران دەکات بە بێ‌مەبەستی‌یەکی وا کە هیچ کەڵك و سوودێکی تێدا ناهێڵێتەوە.

جا ئایا ئەو دانایی‌یە ڕاستە، لە کوێ و.. ئەم دەستوورە فشەڵ و بێ‌کەڵکەی فەلسەفەی لە دانایی بەتاڵ، لە کوێ، کە تێکڕای بوونەوەران بە "بێ‌مەبەستی" بۆیە دەکات؟!

لێرەدا تەنها ئەم ئەندازەیەمان نووسی، چونکە ئەم حەقیقەتەمان لە "ڕاستیی دەهەمی وتەی دەهەم = پەیامی حەشر"دا زیاتر بە درێژی ڕوون‌کردووەتەوە.

ئنجا دوای ئەم بەراوردکردنانە، تۆ بۆ خۆت دەتوانیت لە ڕوانگەی ئەم چوار نموونانەی باسمان کردن هەزاران نموونەی تر بهێنیت و بە هەمان پێوەر لێکیان بدەیتەوە. ئێمە لە پەیامی "لوامع"دا ئاماژەمان بۆ هەندێکیان کردووە.

جا لەبەر ئەوەی فەلسەفە پشت بەم جۆرە بناغە فشەڵ و لاواز و ناساغانە دەبەستێت و، لەبەر ئەنجامە بێ کەڵکەکانیشی، ئەوا فەیلەسووفە هەرە زیرەك و بلیمەتەکانی ئیسلام، وەك: "ئیبن سینا" و "فارابی" کە زرق و برقی ڕواڵەتیی فەلسەفە لە خشتەی بردن و، ڕێی فەلسەفەیان گرتەبەر، ئەمانە، نزمترین پلەی ئیمان نەبێت زیاتریان دەستنەکەوت، کە پلەی ئیمانداری ئاساییە. تەنانەت ئیمامی غەزالی ئەو پلەیەشی پێ ڕەوا نەبینیون!

هەروەها پێشەوایانی "موعتەزیلە"ش کە زانا هەرە شارەزاکانی زانستی "کەلام"ن، لەبەر ئەوەی بە ڕووی ئارایشتدراوی فەلسەفە خەڵەتان و پەیوەندییان لەگەڵدا پتەوکرد و ژیرییان کرد بە سەرکار و دەمڕاستی خۆیان، ئەوا جگە لە پلەی "ئیمانداری فاسقی خاوەن بیدعەت" زیاتریان دەستنەکەوت!

هەروەها "ئەبولعەلای مەعەڕڕی" کە یەکێکە لە کەڵە ئەدیبە موسڵمانەکان و بە ڕەشبینی ناسراوە و.. "عومەری خەییام"یش کە بە شین و گریانی هەتیوانە ناوبانگی دەرکردووە، ئەمان و جگە لەمانیش لەو ئەدیبە مەزنانەی کە فەلسەفە سەرنجی ڕاکێشابوون و، دەروونی بەدخوازیان لە بەرامبەر فەلسەفەوە نوقمی سەرسامی و حەپەسان بووبوون، هەموو ئەوانە، لە لایەن ئەهلی حەقیقەت و کەماڵەوە زللەی: تەمێ کردن و، سووکی و، بە کافر لە قەڵەمدانیان چەشت و پێیان وتن: (نەفامینە! ئێوە خەریکی بێئەدەبیو کاری نەفامین و، ڕێی زەندیقیتان گرتووەتە بەر و، لە باوەشی ئەدەبەکەتاندا زەندیقان گۆش دەکەن و پێیان دەگەیەنن)!

پاشان یەکێك لە ئەنجامی بنچینە بێ کەڵکەکانی فەلسەفە ئەوەیە کە: لە کاتێکدا "من" چییەتییەکی لاوازی وەك هەوا و هەڵم زیاتر هیچی تر نییە، کەچی بەهۆی تەماشاکردنی شوومی فەلسەفە و بە بۆنەی ڕوانینی ئیسمیی بۆ شتان، دەتوێتەوە و، پاشان بەهۆی ڕاهاتن لەگەڵیدا و ڕۆچوون لە شتی ماددی و ئارەزووودا وەك بلێی ڕەق دەبێت، ئنجا لەبەر ئەوەی بێئاگایی و ئینکاریی

دێتەڕێ، ئەوا ئەو "منێتی"یە وەك سەهۆڵ دەیبەستێت، پاشان بە بۆنەی سەرپێچی کردنی "من" لە فەرمانەکانی خواوەند، ئەوا وردە وردە ڕوونی‌یەکەی نامێنێت و لیڵ دەبێت، ئنجا بەرە بەرە ئەستوور دەبێت تا خاوەنەکەی قووت دەدات. تەنانەت "من" بەم ئەندازەیەش ڕازی نابێت، بەڵکو بەهۆی "بیرەکان"ی مرۆڤەوە دەئاوسێت و فراوان دەبێت و قیاسی خەڵکی و هۆکارەکان دەکاتە سەر خۆی، هەرچەندەش لە ناخەوە بە فیرعەونایەتیی ئەوانە ڕازی نابێت، کەچی فیرعەونایەتی‌یەکی ستەمکارانە بە هەموو یەکێك لەوانە دەبەخشێت! دیارە ئەو کاتەش وەك نەیارێکی فەرمانەکانی خوای گەورە دەردەکەوێت، وەك بڵێی ئەو خواوەندەی کە بەسەر هەموو شتێکدا بەتوانا و دەستەڵاتدارە، ئەم تۆمەتباری دەکات و سنگی لـێ‌دەردەپەڕێنێت و دەڵێت:

(**مَنْ يُحْيِي الْعِظامَ وَهِيَ رَمِيمٌ**)؟(یس:٧٨).

ئنجا لەسەر ئەم کارەی بەردەوام دەبێت تا وای لـێ‌دێت دەست بخاتە ناو وەسفە مەزنەکانی خوای گەورەوە و، هەر شتێك لەگەڵ ئارەزووی ئەودا نەگونجێ، یان فیرعەونایەتیی دەروونی ئەو نەیەوێت، ئەوا بیگۆڕێت یان ئینکاریی بکات یان وەری‌نەگرێت.

بۆ نموونە: تاقمێك لە فەیلەسووفەکان ناوی: "الموجب بالذات"یان لە خوای گەورە ناوە، واتە: "خۆ بەسەر خۆدا سەپێن"! بەمەش ویست و ئیختیاریان لە خوای گەورە سەندووەتەوە و، شایەتیی هەموو گەردوونیان لەسەر ویستی سەربەستی خوا بە درۆ خستووەتەوە.

دەسا بڕوانە ئەم مرۆڤە چەندە سەیرە! خۆ هەموو بوونەوەران، هەر لە گەردیلەکانەوە هەتا دەگاتە خۆرەکان، بە جۆرێکی ڕوون و بە دەست‌نیشانکراویی شکڵ و شێوەیان و بە ڕێك‌وپێکی و دانایی و هاوسەنگی‌یان، بەڵگەن لەسەر ویستی بەدیهێنەری دانا. ئایا چۆن چاوی فەلسەفە هەموو ئەمانە نابینێت، خوا چاویان کوێر بکات؟!

تاقمێکی تری فەیلەسووفەکان لایان وابووە گوایا: (زانیاریی خوا گوێ بە شتە هەندەکی‌یەکان نادات). بەمەش "نەفی"ی ئەوەیان کردووە کە زانیاریی خوای

گەورە دەورەی بە هەموو شتێكدا داوە و هەموو شتێكی گرتووەتەوە و، شایەتی ڕاستی هەموو بوونەوەرانیان لەسەر ئەو زانیاری‌یە بەهەموو شت ئاگا و گشتگیرەی خواوەند وەرنەگرتووە.

پاشان فەلسەفە كاریگەری بە هۆكارەكان دەدات و، داهێنان و دروستكردن بە سروشت دەبەخشێت و، ئەو بەڵگانە نابینێت كە بەسەر هەموو بوونەوەرێكەوە دەبریسكێنەوە و شایەتن لەسەر بەدیهێنەری مەزن، وەك لە "وتەی بیستودووهەم"دا چەسپاندوومانە. سەرەڕای ئەوەی كە بەدیهێنانی هەندێ بوونەوەران، كە چەند نووسراوێكی بێوێنەی خواوەندن، بۆ سروشتی كۆڵەواری بێ گیان و هەست و شعوور دەگێڕێتەوە، كە جگە لە ڕێكەوت و هێزی كتوكوێر زیاتر هیچی تری لە دەستدا نی‌یە. بەم جۆرە سـروشـت دەكات بە سەرچاوەی بەدیهێنانی شتان و، كاریگەریی پێ دەبەخشێت و، بەم پێ‌یە فەلسەفە هەزاران دانایی دەشارێتەوەكە لە دووتوێی بوونەوەراندان.

پاش ئەمانە، ئەوەش هەیە كە: فەلسەفە ڕێی فراوانی دواڕۆژی نەدۆزیوەتەوە و پەیی پێ نەبردووە، بەم هۆیەشەوە ئینكاریی حەشری كردووە و، لای وابووە "گیان" ئەزەلی‌یە، لە كاتێكدا كە دەزانین: خواوەند خۆی و هەموو ناوە پیرۆزەكانی و، گەردوون بە هەموو ڕاستی‌یەكانیەوە و، پێغەمبەرە بەڕێزەكان بە هەموو ئەو ڕاستی‌یانەی لەگەڵ خۆیاندا هێناویانن و، پەڕاوە ئاسمانی‌یەكان بە هەموو ئایەتەكانیانەوە.. هەموو ئەمانە، حەشری دواڕۆژ ڕوون دەكەنەوە، وەك لە "وتەی دەهەم"(پەیامی حەشر)دا چەسپاندوومانە.

بۆ خۆت دەتوانیت بەم شێوەیە هەموو مەسەلە و كێشەكانی تری فەلسەفە بۆ سەر ئەم خورافەتە بێنرخانە قیاس بكەیت و بە هەمان پێوەر بیانپێویت و بە هەمان چاویش تەماشایان بكەیت.

بەڵێ، وەكو بڵێی شەیتانەكان بە دەنووك و نینۆكی "من" ژیریی فەیلەسووفانیان فڕاندووە و فڕێیان داونەتە ناو چاڵ و شیوی گومڕایی و، بەم چەشنە ژیریی ئەوانی هەپروون هەپروون كردووە!

کەواتە: "من" لە جیهانی بچووکدا = کە مرۆڤە = وەك "سروشت" وایە لە جیهانی گەورەدا، هەردووکیان "تاغووت"ن: (**فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ باللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقى**) (البقرة:٢٥٦).

* * *

هەشت ساڵ پێش دەست کردن بە دانانی ئەم پەیامە، لە ئەستەمبووڵ و لە مانگی ڕەمەزانی پیرۆزدا ڕووداوێکی میسالیم دی. ئەو کاتە من هێشتا "سەعیدی کۆن" و سەرقاڵی فەلسەفە بووم و لەوەدا بووم بگۆڕێم بە "سەعیدی نوێ". لەو کاتەدا سەرنجم لەو سێ ڕێبازەی کۆتایی سوورەتی "فاتیحە" دا کە بە: (**اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِم وَلا الضَّالّين**)ئاماژەیان بۆ کراوە. لەم سەرنجدانەوە، ئەو ڕووداوە ئەندێشەیی‌یەم دی کە زۆر لە "خەون" دەچوو و، کاتی خۆی لە کتێبی "لوامع"دا و لە شێوەی گەشتێکی ئەندێشەیی‌دا و بە پەخشانێکی لەشیعرچوو تۆمارم کرد. وا ئێستا کاتی ڕوون کردنەوە و لێکدانەوەی هاتووە، چونکە تیشکی ڕووناکی دەخاتە سەر ئەو ڕاستی‌یە ناوبراوە:

خۆمم لە ناوەڕاستی دەشتایی‌یەکی گەلێ گەورە و فراواندا بینی‌یەوە و، هەوری تاریك و ڕەش ڕووی ئاسمانی داپۆشی‌بوو و، هەموو شوێنێکی سەر زەوی تەنگەنەفەسیی تێدا زاڵ بوو و بە ئاسانی هەناسە نەدەدرا و وەخت بوو مرۆڤی تێدا بخنکێت. نە سروەیەك هەبوو، نە ڕووناکی‌یەك، نە ئاوێك.. وام گومان دەبرد کە سەرزەوی لە دڕندە و ئاژەڵی زیانبەخش پڕ بووە..

لەو کاتەدا ئەوەم بە دڵدا هات کە ڕووەکەی تری زەوی سروەیەکی فێنك و ئاوێکی سازگار و ڕووناکی‌یەکی گەلێ جوانی لێ‌یە. کەواتە چار نی‌یە دەبێت بڕۆم بۆ ئەو لایەی کە ئەمانەی تێدان.. پاشان خۆم وا بینی‌یەوە کە بە ویستی خۆم بۆ ئەوێ دەڕۆم.. ڕۆشتمە ناو ئەشکەوتێکەوە لەناو زەوی‌دا کە لە تونێلی ناو چیاکان دەچوو، ڕێم گرتەبەر و ڕۆشتم، دەمبینی پێش من کەسانی زۆری تر بەم ڕێگایەی ژێر زەوی‌دا گوزەریان کردووە و بێ ئەوەی ڕۆشتنەکەیان تەواو بکەن، لە پەلوپۆ کەوتوون و لە جێی خۆیاندا هەناسەیان سوار بووە و خنکاون، چونکە

جێ پێیانم دەبینی و جار بە جاریش دەنگی هەندێکیانم دەهاتە گوێ، بەڵام هێندەی نەدەخایاند ئەو دەنگەش دەبڕا و کپ دەبوو.

دەسا ئەی ئەو هاوڕێیەی کە ئەویش بە ئەندێشەی خۆی لەم گەشتە ئەندێشەییەدا بەشداریم دەکات!

ئەو زەوییە: "سروشت" و "فەلسەفەی سروشتییە".. تونێلەکەش: ئەو ڕێبازەیە کە ڕێڕەوانی فەلسەفە بۆ مەبەستی گەیشتن بە "ڕاستی" بە بیری خۆیان بڕیویانە.. جێ پێ کانیش جێ پێی فەیلەسووفە بەناوبانگەکانی وەك: "ئەفلاتوون" و "ئەرستۆ"ن..[13]ئەو دەنگانەش کە دەهاتنە گوێم: هی بلیمەت و مرۆڤە زیرەکەکانی چەشنی "ئیبن سینا" و "فارابی" بوون. بەڵێ، هەندێ "وتە" و "یاسا"ی "ئیبن سینا"م لە هەندێ جێدا دەبیست، بەڵام بە تەواوی ئەو دەنگانە دەبچڕان و نەدەمان و نەیاندەتوانی پتر بەرەو پێش بڕۆن، واتە: دەخنکان!

بە هەر حاڵ، وا من هەندێ لەو ڕاستییانەم بۆ ڕوون کردیتەوە کە لە ژێر پەردەی ئەندێشەکەمدان، تاکو هەندێ تاسەمەندیی چاوەڕوانی کردنت لەسەر شان سووك بکەم.. وا ئێستاش بۆ باسی گەشتە ئەندێشەییەکەم دەگەڕێمەوە:

کاتێ من لە ڕۆشتندا بەردەوام بووم، کتوپڕ دوو شتم هاتنە دەست:

یەکەمیان: گڵۆپێکی کارەبایی بوو کە تاریکیی چڕ و ئەستووری ژێر زەویی دەڕەواندەوە.

دووهەمیان: ئامێرێکی مەزن بوو، بەردی گەورە گەورەی وەك چیاکانی لەتوپەت دەکرد و ڕێی بۆ دەکردمەوە. لەو کاتەدا ئەوەم بە گوێدا درا کە: ئەم چرا و ئامێرەت لە گەنجینەی قورئانی پیرۆزەوە پێ بەخشراوە.

بەم چەشنە، ماوەیەك ڕۆشتم تاکو گەیشتمە دیوەکەی تر. دەبینم لەوێ، لە ئاسمانێکی سافی بێ هەوری ساماڵ و جواندا خۆر هەڵهاتووە و، ڕۆژیش بەهارێکی خۆشی سەفابەخشە و، سروەی هەوایش وەك گیانی بە بەردا کرابێت هەڵی دەکرد و، ئاوی سازگاریش لە کانیاوەکانەوە بە خوڕ دەهاتە خوارێ.. بە کورتی: جیهانێکم دی کە بە خۆشی و شادی و کامەرانی خەملابوو. منیش سوپاس و شوکرانەی زۆرم پێشکەشی خوای گەورەی خۆم کرد.

پاشان سەیری خۆمم کرد، دەبینم خاوەنی خۆم نیم و ناتوانم بەسەر دەروون و خودی خۆمدا زاڵ و سەرکەوتوو بم و، یەکێك هەیە تاقیم دەکاتەوە..

کتوپڕ جارێکی تر خۆم لەو دەشتاییەیە بەرینەدا بینییەوە و، دیسان هەوری ڕەشی تاریك ڕووی ئاسمانی داپۆشی و دنیا تاریكداهات و لە تەنگەنەفەسیدا وەخت بوو هەناسەم بۆ نەدرێت. وام هەست دەکرد کە یەکێك هەیە بۆ ڕێیەکی ترم دەبات، چونکە بینیم ئەم جارەیان لەسەر ڕووی زەوی بۆ لاکەی تر دەڕۆم نەك لە ناو تونێلەکەوە. لەم ڕۆشتنەی ئەم جارەمدا شتی گەلێ سەیر و دیمەنی سامناکی زۆر ناوازەم دی کە هەرگیز باس ناکرێن، چونکە دەمبینی دەریا ڕقی لێم هەڵساوە و زریان دەیترساندم و هەموو شتێك تەگەرەی دەهێنایە ڕێم، بەڵام ئەو تەگەرە و قورساییانەم بە سایەی ئەو هۆی گەشتەی کە لە قورئانی پیرۆزەوە پێمبەخشرابوو، لەسەر ڕێ بۆ لا دەبرا و کارم بۆ ئاسان دەکرا.. بەردەوام هەنگاوم دەنا و ڕێم دەبڕی و تەرمی گەشتیارانم لەم لا و لەو لای ڕێگادا دەبینی کە یەك لە هەزاری گەشتیاران نەبێ کەسی تر ئەو گەشتەیان تەواو نەکردبوو! هەرچۆن بوو لە تاریکیی ئەو چەرە هەورانەی کە وەخت بوو مرۆڤ بخنکێنن، ڕزگارم بوو و گەیشتمە لاکەی تری زەوی و، ڕووبەڕووی خۆری ڕاستەقینە بوومەوە و هەناسەیەکی فێنك و خۆشی ئاسوودەم هەڵکێشا و، دەستم بە گەشت و گەڕان کرد لەو جیهانەدا کە وەك بەهەشت وابوو و، سوپاسی خوای گەورەم کرد و وتم: "الحمد لله".

پاشان دەبینم نایەڵن لێرەشدا بمێنمەوە، چونکە یەکێك هەیە دەیەوێت ڕێیەکی ترم پیشان بدات. لەبەر ئەوە، یەکسەر بردمیەوە دۆخی یەکەم جار بۆ دەشتاییەیە بەرینەکەی یەکەم. سەیرم کرد چەندین شتی چەشنی پلیکانەی کارەبایی لە بەرزاییی ئاسمانەوە دادەبەزنە خوارەوە و هەریەکەیان شێوە و جۆریان لەوانی تر جیاوازە، هەندێکیان لە فڕۆکە دەچوون و هەندێکی تریان لە ئۆتۆمبیل و هەندێکی تریش وەك زەمبیلە شۆڕ کرابوونەوە.. ئنجا هەرکەسێك بەپێی هێز و توانای خۆی بتوانێت دەست بە یەکێك لەمانەوە بگرێت ئەوا سەردەخرێت و لەوێ ڕزگاری دەبێت. منیش سواری یەکێکیان بووم، دەبینم لە ماوەی یەك خولەکدا لە سەرووی هەور و لەسەر چەندین چیای سەوز و جوان و ڕەنگیندام، تەنانەت ئەو

چیایانە ئەوەندە بەرزن کە هەورەکان ناگەنە نیوەیان و، لە هەموو جێگایەکەوە جوانترین ڕووناکی و ناسکترین سروە و سازگارترین ئاو دەبینران و هەستیان پێدەکرا. کە بە جوانی تەماشای هەموو لایەکم کرد، دەبینم ئەو مەنزڵگا نوورانییانەی کە وەك پلیکانە وان، لە هەموو شوێنێكدا هەن. لە دوو گەشتەکەی ترم لە ڕووەکەی تری زەویدا شتی وەك ئەمانەم دەبینی، بەڵام هیچم لە بارەیانەوە نەدەزانی، وا ئیستا تێدەگەم کە ئەو مەنزڵگایانە هی درەوشانەوەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزن. جا:

ڕێی یەکەم: هی گومڕایانە، کە بە: (**وَلا الضَّالين**) ئاماژەیان بۆ کراوە و، ڕێبازی ئەوانەیە کە بەرەو چەمکی "سروشت" پێیان خلیسکاوە و بیری سروشتییەکانیان هەڵگرتووە. دیارە ئێوەش هەستتان کرد و بۆتان دەرکەوت کە گەیشتن بە "ڕاستی" بەهۆی بڕینی ئەم ڕێگایەوە چەندە کارێکی دژوار و پڕ لە گیروگرفتە.

ڕێی دووهەمیش: کە بە: (**غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ**) ئاماژەی بۆ کراوە، ڕێبازی هۆپەرستانە و هی ئەوانەیە کە بەدیهێنان دەگێڕنەوە بۆ هۆکارەکان و کاریگەرییان دەدەنێ و، دەیانەوێت وەك دانایانی فەلسەفەی گەڕۆکایەتی(الحکماء المشّائیون) تەنها لە ڕێی "بیر" و "ژیری"یەوە بگەن بە ڕاستیی هەموو ڕاستییەکان و ناسینی خوای گەورە.

بەڵام ڕێی سێهەم: کە بە: (**اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ**) ئاماژەی بۆ کراوە، ڕێی ڕاست و نوورانیی شوێنکەوتووانی قورئانە و، کورتترین و بێمەترسیترین و ئاسانترین ڕێیە و، لە بەردەم هەموو خەڵکیدا کراوەتەوە تاکو بیگرنە بەر و، ڕێگایەکی ئاسمانی و ڕەحمانی و نوورانییە!

[1] وشەی "من" لەم پەیامەدا مامۆستا نوورسی بە واتای "دەروونی بەخۆ ئاگای مرۆڤ" بەکاری هێناوە و، مەبەست ئەو "من"ە نییە کە هاوواتای ”EGO“یە و، دەروونی ناوەکی دەردەبڕێت و، هیچ پەیوەندییەکی بەم باسەوە نییە. (وەرگێڕ)

[2] مەبەست لە وجوب، "واجب الوجود"ە کە خوای گەورەیە. واتە: دوای کردنەوەی گرێکوێرەی "من" مرۆڤ کلیلێکی دەست دەکەوێت کە دەرگای جیهانی ناسینی خواوەندی پێ بکاتەوە. (وەرگێڕ)

[3] بڕوانە: ص٣٢١ "المثنوي العربي النوري" الطبعة المحققة الثانية ص ٣٢٧=٣٢٨.

[4] مەبەست لە وشەی "منێتی" لێرەدا ئەو واتایەی سەرەوەیە، نەك خۆپەرستی. (وەرگێڕ)

[5] جگە لە خوا هەموو شتێکی تر پێی دەوترێت: "مومکین" لەبەر ئەوەی هەردوو لای بوون و نەبوونی یەکسانە، چونکە دەکرێ ببێت و دەشکرێ نەبێت. خۆ ئەگەر هۆی بوونی بۆ ڕەخسا و بوونی پێبەخشرا، پێی دەوترێت: "حادیث". بەڵام خواوەند پێی دەوترێت: "واجب الوجود" واتە: هەر دەبێ ببێت و بوونی پێویستە، چونکە ئەو "بوون" بە "مومکینات" دەبەخشێت، گەر ئەو نەبێت، شتانی تریش نابن. "موستەحیل"یش بە غەیری "واجب" و "مومکین" دەوترێت. (وەرگێڕ)

[6] لە ڕێزمانی عەرەبیدا "حەرف" بەوە پێناسە دەکرێت کە: خۆی مانای سەربەخۆ بۆ خۆی بەدەستەوە نادات، بەڵکو واتاکەی بە غەیری خۆیەوە بەندە و واتای شتی تر لێكدەداتەوە. (وەرگێڕ)

[7] واتە: موڵك و سوپاسگوزاری و فەرمانڕەوایی هەر بۆ خواوەندە و هەمووتان لە ئەنجامدا بۆ لای ئەو دەگەڕێنەوە. (وەرگێڕ)

[8] لە ڕێزمانی عەرەبیدا "ئیسم" بەوە پێناسە دەکرێت کە: بۆ خۆی دارای واتایەکی سەربەخۆیە. (وەرگێڕ)

[9] لێرە بەولاوە، لە هەر شوێنێکی ئەم پەیامەدا وشەی (فەلسەفە و حیکمەت) هاتە ڕێمان مەبەست پێی هەموو ئەو زانستانەن کە پەیوەندییان بە ئایینەوە نەبێت و لەو ڕێیەوە وەرنەگیرابن. (وەرگێڕ)

[10] بەڵێ، فەلسەفەی کۆنی میسر و بابل بوو کە گەیشتە ڕادەی زانینی سیحر، یان ئەوەی بە سیحر دەزانرا = چونکە تاقمێکی تایبەتی دەیانزانی = ئەم فەلسەفەیە بوو کە فیرعەون و نەمروودەکانی لە باوەشی خۆیدا گۆش کرد و پێی گەیاندن، هەروەك زۆنگاو و لیتاوی "فەلسەفەی سروشتی"ش بوو کە جێی بتەکانی لە مێشکی فەیلەسووفە کۆنەکانی یۆناندا کردەوە و بتپەرستیی لەمەوە هێنایە کایەوە. بە ڕاستی ئەو کەسەی پەردەی سروشت بەری چاوی گرتبێت و لە بینینی نووری خوا بێبەشی کردبێت، "خوایەتی" بە هەموو شتێك دەبەخشێت و پاشان بەسەر خۆیشیدا زاڵی دەکات! (دانەر)

[11] بەڵام بڕیاری ڕێڕەوی پێغەمبەرێتی لەم بارەیەوە ئەوەیە کە دەڵێت: "هێز لە حەقدایە، نەك حەق لە هێزدا" بەمەش ڕێگا لە ستەم دەگرێت و ڕیشەکەنی دەکات و، دادگەری دەهێنێتەدی. (دانەر)

[12] واتە: ئەو لەبتچووانە، چەند هەڵسوکەوتێکیان لێ دەردەکەوێت کە لە هی پەرستن دەچن، تاکو ئەوانەی پێیان موعجەبن ڕوویان تێبکەن و شوێنیان بکەون و، بەم پێیە و لەم ڕێیەوە ئارەزووەکانی دەروونی خۆیان بهێننەدی. کەواتە ئەوانە لە ڕوویەکەوە پەرستیارن و، لە ڕوویەکی تریشەوە پەرستراون! (دانەر)

[13] ئەگەر دەڵێیت: جا تۆ چییت تاکو زۆران لەگەڵ ئەو مرۆڤە بەناوبانگانەدا بگریت؟ ئایا وەك مێشێکیش دەبیت تاکو لەگەڵ ئەو هەڵۆیانەدا بفریت؟

منیش دەڵێم: مادەم مامۆستایەکی ئەزەلیم هەیە کە قورئانی پیرۆزە، ئەوا لە ڕێی گەیشتندا بە "ڕاستی و زانست" بە ئەندازەی باڵە مێشێکیش خۆم بە ناچار نازانم بایەخ بەو هەڵۆیانە بدەم کە قوتابیی ئەو فەلسەفەیەن بە گومڕایی چەپەڵ بووە و، شوێنکەوتەی ئەو ژیرییەن کە دووچاری دەردی گومانە.. کەواتە هەرچەندە پلەم لەوانە نزمتر بێت، بەڵام مامۆستاکانی ئەوان بە چەندین پلەی لەژمارەبەدەر لە خوارووی مامۆستاکەی منەوەن. بە سایەی مامۆستاکەمەوە، ئەو ماددەیەی کە ئەوانی بە تەواوی لە خۆیدا نوقم کرد، نەیتوانی بنی پێیشم تەڕ بکات! بەڵێ، سەربازێك کە فەرمانی پادشایەکی مەزنی پێبێت، دەتوانێت کاری وا ئەنجام بدات کە "موشیرێك" لای پادشایەکی بچووك هەرگیز نەتوانێت ئەنجامی بدات. (دانەر)

مەبەستی دووهەم

"لە بارەی ئاڵوگۆڕی گەردیلەکانەوە دەدوێت"

ئەم مەبەستە ئاماژە بۆ تەنها گەردیلەیەك لە گەنجینەی ئەم ئایەتە پیرۆزە دەكات:

بسم الله الرحمن الرحیم

(وقالَ الَّذینَ كَفَرُوا لا تَأْتِینَا السَّاعَةُ قُلْ بَلى وَرَبِّي لَتَأْتِیَنَّكُمْ عَالِمُ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ في السَّمواتِ ولا في الاَرْضِ ولا اَصْغَرَ مِنْ ذلِكَ وَلا اَكْبَرَ اِلاّ في كِتَابٍ مُبینٌ) (سبأ:٣).

(ئەم مەبەستە بە ئەندازەی گەردیلەیەك لە گەنجینە مەزنەکەی ئەم ئایەتە پیرۆزە ڕوون دەكاتەوە. واتە لەو گەوهەرە دەدوێت کە لە سندووقە هەرە بچووکەکەی گەردیلەدا هەیە و، بەشێکی گەلێ کەم لە جموجووڵ و فەرمانبەرییەکانی گەردیلە لە "سێ خاڵ" و "پێشەکی"یەكدا باس دەكات).

پێشەکی

جموجووڵ و هاتوچۆی گەردیلەکان لە ڕاستیدا بریتییە لە:

هاتوچۆ و لەرینەوەیان کاتێك کە قەڵەمی توانستی خواوەند ئایەتە تەکوینییەکانی گەردوون دەنووسێت. کەواتە بەو جۆرە نییە کە ماددی و سروشتییەکان گومان دەبەن گوایا: هاتوچۆی ئەو گەردیلانە یاریی ڕێکەوتە کە بە جووڵاندنێکی کوێرانە و بێواتا و ناوەرۆك دەیانجووڵێنێت و یارییان پێ دەكات.. نەخێر وا نییە! چونکە هەرچی گەردیلە هەن هەر هەموویان لە سەرەتای جموجووڵیاندا وەکو هەموو بوونەوەرانی تر "بسم الله" دەکەن و ناوی خوای گەورە دەبەن، بەوەدا کە چەندین کۆڵی قورسی تابڵێی زۆر کە لە توانای خۆیان گەلێ زیاتر بێت هەڵدەگرن، وەك تۆوی درەختی کاژ کە درەختە مەزنەکەی خۆی هەڵدەگرێت. ئنجا کاتێ فەرمانبەری و کاری خۆیان تەواو

دەکەن دەڵێن: "الحمدلله". چونکە ئاسەوار و شوێنەوارێکی جوان و ناوازەیان دەرخست. وەك بڵێی ئەو گەردیلەیە قەسیدەیەکی جوانی لە ستایشی بەدیهێنەری مەزنیدا هۆنیبێتەوە، بەهۆی ئەو جوانی‌یە ڕێك‌وپێك و سەرانسەر دانستەی و، بە بۆنەی ئەو شێوە نایابەی کە واتا و ناوەڕۆکێکی قووڵی ئەوتۆ دەگەیەنێت کە ژیرانی تێدا سەرسام و سەرسووڕماو دەبن. ئەگەر دەتەوێت ئەمەت بە جوانی بۆ ڕوون ببێتەوە، ئەوا فەرموو بە وردی تەماشای هەنار و گەنمەشامی بکە.

بەڵێ، ئەو ئاڵوگۆڕ و هاتوچۆیەی گەردیلەکان، چەند جموجووڵ و لەرینەوەیەکی پڕ لە واتای قووڵن و، هی ئەو نووسین و کوژاندنەوانەن کە قەڵەمی توانستی خواوەند لە تابلۆی: کوژانەوە و نووسین(لوحة المحو والإثبات)دا دەیان‌نووسێت و دەیانکوژێنێتەوە، ئەو تابلۆیەی کە ڕاستیی "کات"ی بەخوڕەمی هاتوچۆکەر و، لاپەڕەی میسالیی کات دەنوێنێت و لەبەر "الکتاب المبین"دا نووسراوە و گیراوەتەوە، کە ئەویش ناونیشانی توانستو ویستی خواوەندە و، تەوەرەی هەڵس‌وکەوتیەتی لە بەدیهێنانی شتان و پێکهاتنیان لە جیهانی بینراو و کاتی ئێستادا، بەپێی دەستوورەکانی: "الإمام المبین" کە ئەویش هەرچی تایبەتکاریی بنەچە و لقی شتان هەیە، واتە: بنەچەی هەموو شتێك کە بەسەرچووە و نەوەکانی داهاتووشی تێدا کۆبوونەتەوە، کە هەموو ئەمانەش لەگەڵ گشت تایبەتکاری‌یەکانیاندا جیهانی پەنهانی "غەیب" لەگەڵ خۆیدا پێچاونیەتەوە. "ئیمامی موبین"جگە لەوەی کە باسمان کرد، لە هەمان کاتیش‌دا نیشانەی فەرمان و زانیاریی خواوەندە[1].

خاڵی یەکەم

بریتی‌یە لە دوو باس

باسی یەکەم

لە بزووتن و وەستانی هەموو گەردیلەیەکدا، دوو نووری یەکتاناسی پرشنگ‌دەدەن کە وەك دوو خۆری گەشاوەوان.

بە کورتی لە ئاماژەی یەکەمی وتەی دەهەم و، بە درێژیش لە وتەی بیست‌ودووهەمدا، بە چەشنێکی دڵنیاییدەر چەسپاندوومانە کە:

ئەگەر هەرچی گەردیلە هەن، فەرمانبەرداری فەرمانەکانی خواوەند نەبن و، بە کار و ڕوخسەتی ئەو نەبزوێن و، ئاڵوگۆڕەکانیان بەپێی زانست و توانستی ئەو نەبێت، ئەوا دەبێ هەموو گەردیلەیەك دارای زانستێکی بێسنوور و بیناییەکی ئەوتۆ بێت کە هەموو شتێکی پێ ببینێت و، خاوەنی ڕوویەك بێت کە تەماشای هەموو شتێکی پێبکات و، فەرمانی لە هەموو شتێكدا جێبەجێ‌کراو بێت!

چونکە هەموو یەکێك لە گەردیلەی توخمەکان، لەناو جەستەی هەموو زیندەوەرێكدا کارێکی ڕێك‌وپێك ئەنجام دەدات یان دەتوانێت ئەنجامی بدات. لە کاتێكدا کە دەزانین ڕێسای شتان و یاساکانی پێکهاتنیان وەك یەك نین و پێچەوانەی یەکترین و، ناگونجێ هیچ کارێك ئەنجام بدرێت گەر ڕێساکانی نەزانرێن، تەنانەت ئەگەر گەردیلە کارێك بۆ خۆی ئەنجام بدات، ئەوا هەرگیز لە هەڵە بەدەر نابێت. بەڵام خۆ ئەوەتا دەبینین هەموو کارێك بێ هیچ هەڵەیەك ئەنجام دەدرێن. کەواتە یان ئەوەیە ئەو گەردیلانە بەپێی فەرمان و ڕوخسەت و زانست و ویستی کەسێك کار دەکەن کە بە هەموو شتێك زانا و ئاگادارە.. یان دەبێ ئەو گەردیلەیە خۆی خاوەنی ئەو زانستە فراوان و توانستە ڕەهایە بێت!

پاشان هەموو یەکێك لە گەردیلەکانی "هەوا" دەتوانێت بڕواتە ناو لەشی هەموو زیندەوەرێك و هەموو بەر و گوڵێك و بنیاتنانی هەموو گەڵایەکەوە و، لەناو هەریەك لەوانەدا کاری خۆی جێبەجێ بکات، کە دەشزانین بنیاتنان و ڕێسای هەریەك لەمانە لەوانی تر گەلێ جیاوازە، بۆ نموونە گەر کارگەی بەری هەنجیر لە کارگەی چنین بچێت، ئەوا کارگەی بەری هەنار وەك کارگەی شەکر دەبێت. کەواتە نەخشە و بینای هەریەکەیان لەوی تر جیاوازە، لەگەڵ ئەوەشدا هەریەك لەم گەردیلانەی "هەوا" دەڕواتە (یان دەتوانێت بڕواتە) ناو هەریەك لەمانەوە و بە کارامەییەکی لەڕادەبەدەر و داناییەکی تەواو کاری خۆی تێدا ڕادەپەڕێنێت و چەند بارودۆخێکی دیاریکراوی تێدا وەردەگرێت، پاشانیش کە کاری خۆی ئەنجام دا و فەرمانبەرییەکەی لەوێدا تەواو کرد، یەکسەر بەجێی دەهێڵێت و دەڕوات بە ڕێی خۆیەوە.

ئەم گەردیلە بزێوەی کە لەناو "هەوا"ی بزۆکدایە، یان ئەوەیە هەموو ئەو وێنانە دەزانێت کە کراونەتە بەر ڕووەك و زیندەوەران و گوڵ و بەروبوومەکان و، ئاگاداری ئەندازە و چەشنی نەخشەی یەك بە یەکیانە! یاخود ئەو گەردیلەیە فەرمانبەرداری فەرمانی یەکێکە کە هەموو ئەمانە دەزانێت و بەپێی ویستی ئەو کارەکانی ڕادەپەڕێنێت!

هەروەها هەموو گەردیلەیەکی بێدەنگ و سەنگی ناو "خاك و خۆڵ"ی مەنگ و وەستاوی زەوی، ئامادەیە بۆ ئەوەی کە هەرچی تۆوی ڕووەك و درەختەکان هەن تیایدا بڕوێنرێن، چونکە ئەگەر ئەو تۆوانە بخرێنە ناو مشتێك گڵەوە (کە لە چەندین گەردیلەی ئەوەندە لەیەكچوو پێکهاتووە، دەڵێی یەك گەردیلەن) و، لەگەڵ گەردیلەکانی ئەو گڵەدا بەر یەك بکەون، ئەوا دەڕوێن و سەوز دەبن.. جا یان ئەوەیە:

هەریەك لەم تۆوانە کارگەیەکی تەواوی لەگەڵ گشت پێداویستییەکانی ئەو کارگەیە لەو گڵەدا بۆ ئامادە کراوە، واتە: یان ئەوەیە لەو مشتە گڵەدا بە ئەندازەی ژمارەی هەموو ڕووەك و درەخت و بەروبوومەکان کارگەی مەعنەویی ورد و زۆر و زەبەندە هەن.. یان لەو مشتە گڵەدا زانست و توانستێکی فراوان و گشتی ببێت کە هەموو شتێك لە "عەدەم"ەوە بەدیبهێنێت..

یان ئەو کردارانە بە هێز و توانستی ئەو خواوەندە ئەنجام دەدرێن کە بەسەر هەموو شتاندا بەتوانایە و زانای هەموو شتێکە!

گریمان کەسێك کە هیچ شتێك لە بارەی هۆکارەکانی شارستانێتی نەزانێت و سەرباری ئەم نەزانینەش کوێر و نابینا بێت، بچێت بۆ ئەوروپا و لەوێ بڕواتە ناو هەموو کارگەکان و چەندین کاری داهێنانکاری و بێوێنە و ناوازە لە هەموو چەشنەکانی پیشەسازی و جۆرەکانی بینادا بە ڕێكوپێکییەکی تەواو و داناییەکی لەڕادەبەدەر و لێزانییەکی کارامانە لەناو ئەو کارگانەدا ئەنجام بدات، بە چەشنێك ژیریی مرۆڤیان تێدا سەرسام ببێت..

بێگومان ئەو کەسەی خاوەنی تۆزێك هەست بێت، دڵنیایە لەوەی کە ئەو مرۆڤە نەشارەزا و کوێر و نەزانە، لە خۆیەوە ئەو کارانە ناکات، بەڵکو مامۆستایەکی زانای هەیە ئەوانەی فێر دەکات و ئەو کارانەی پێ ئەنجام دەدات.

هەروەها ئەگەر مرۆڤێکی کۆڵەواری کوێری پەك کەوتەی ئیفلیج لە کۆڵێتێکی بچووكدا دانیشتبێت و لە جێی خۆی نەبزوێت و هیچ کارێکی پێ نەکرێت، ئنجا هەندێ چەو لەگەڵ چەند پارچەیەك ئێسك و کەمێ لۆکەی بۆ ببرێتە ژوورەوە و، کت‌وپڕ چەندەها تەن(طُن)شەکر و، چەندین تۆپ پارچەی چنراو و، هەزاران دانە گەوهەر و مرواری و، چەندین بەرگ و پۆشاکی نایابی لە باشترین جۆر و لەوپەڕی ڕازاوەیی و، چەندەها خواردەمەنیی تابلێی بەتام و لەزەت لە کۆڵێتەکەیەوە هاتە دەرەوە.. ئایا تەنانەت ئەو کەسەش کە هەر تەنها خاوەنی کەمێك ژیری بێت نالێت: ئەم مرۆڤە کوێرە پەك کەوتەیە تەنها خزمەت‌گوزارو پاسەوانێکی لاوازی ئەو کارگە نائاساییە بێ‌وێنەیەیە و لای خاوەنی ئەو کارگەیە = کە دارای چەندین کاری لەعادەت‌بەدەرە = خزمەت دەکات؟!

جـموجـووڵی گـەردیلەکانی "هـەوا" و کار و فەرمانبەری‌یان لە ڕووەك و درەخت و گوڵ و بەروبوومەکاندا، بە هەمان جۆرە.. چونکە هەریەك لەو ڕووەك و درەخت و گوڵ و بەروبوومانە، نووسراوی صەمەدانیی خواوەندن و، یەکێکن لە شاکارەکانی سنعەتی پەروەردگار و، موعجیزەیەکی توانستی خوای گەورە و کارێکی دەراسا(خارق للعادة)ی دانایی ئەون. کەواتە هاتوچۆی ئەو گەردیلانە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، تەنها بە فەرمانی بەدیهێنەرێکی دانای شکۆمەند و، ویستی داهێنەرێکی دەست‌ڕەنگین و خاوەن جوانی دەبێت.

قیاسی گەردیلەکانی "گڵ"یش لەسەر گەردیلەکانی "هەوا" بکە، ئەوەتا گەردیلەکانی "گڵ" ڕواندنگەی هەموو گوڵەگەنم و تۆو و ناوکێکن و، هەریەکەیان وەك مەکینەیەکی سەیر و چاپخانە و گەنجینەیەکی لە یەکتر جیاواز وان و، هەریەکەیان تابلۆیەکن ناوە جوانە لە یەك جیاوازەکانی خواوەند ڕادەگەیەنن و، پارچە قەسیدەیەکی بێ‌وێنەن، بە باڵای کەماڵی خواوەندا دەخوێنن.. گومانیش لەوەدا نی‌یە کە ئەو تۆوە بێ‌وێنانە بە فەرمانی ئەو خواوەندە مەزنە بوون بە ڕەگ و بنج و بناغەی ئەو درەخت و ڕووەکانە، کە دارای فەرمانی: "کن فیکون"ە و، هەموو شتێك گوێڕایەڵی فەرمانی ئەوە و، بە ڕوخسەت و بەپێی ویسـت و هێزی ئەو خواوەندە نەبێت کار ناکەن. ئەمەش دڵنیایی‌یەکی بێ‌گومان و چەسپاوە و، ئێمەش باوەڕمان پێیەتی.

باسی دووهەم

ئەم باسە ئاماژەیەکی ئاسان دەکات، بۆ ئەو دانایی و فەرمانبەرییانەی کە لە جمو جووڵی گەردیلەکاندا هەن.

ماددییەکان، کە ژیرییان دابەزیوەتە چاویان و جگە لە مادده چیی تر نابینن، بەپێی دانایییە بۆش و بەتاڵ و، فەلسەفە بنیاتنراوەکەیان لەسەر بناغەی "بێمەبەستی" لە بوونەوەردا، لایان وایە کە:

ئاڵوگۆڕی گەردیلەکان پەیوەستە بە "ڕێکەوت"ەوە. ئەمەشیان بە ڕادەیەکی وا بەلاوە گرنگە کە کردوویانە بە بناغەی هەموو دەستوورەکانیان و سەرچاوەی دروستکردنی هەموو بەدیهێنراوانی پەروەردگار!

ئەو کەسەی خاوەنی ئەوەندەی گەردیلەیەك ژیری بێت، بە دڵنیایییەوە دەزانێت کە ئەو ماددییانە چەندە لە ڕوانگەی بیرکردنەوەی ژیرانەوە دوورن، کاتێ ئەم بەدیهێنراوانەی کە بە چەندین دانایی زۆر و زەبەندە ڕازێنراونەتەوە، دەدەنە دەست شتێکی تێکەڵ و پێکەڵی کتوکوێری ئەوتۆ کە نە هیچ واتایەکی هەیە و نە دارای هیچ دانستێکە!

بەڵام ڕوانگە و دانایی قورئان = لەم ڕووەوە = ئەوەیە کە:

ئاڵوگۆڕ و جموجووڵی گەردیلەکان چەندین دانایی تابڵێی زۆر و، ئامانج و فەرمانبەریی لەژمارەبەدەری هەیە. کە ئەم ئایەتە پیرۆزە و هاوچەشنی لە ئایەتە زۆرەکانی قورئان، ئاماژەیان بۆ دەکەن: (**وَإنْ مِنْ شَيْءٍ اِلاّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ**) (الإسراء: ٤٤).

وا ئێمە لێرەدا = بۆ نموونە = ئاماژە بۆ تەنها چەند دانەیەکیان دەکەین:

یەکەمیان:

خوای گەورە بۆ مەبەستی نوێکردنەوەی درەوشانەوەکانی خۆی لە بەدیهێنانی شتانی ناو گەردووندا، هەردەم گەردیلەکان دەبزوێنێت و بە توانستی خۆی دەیانخاتە کار و، هەموو "گیان"ێك دەکات بە (مۆدێل)ێکی ئەوتۆ کە هەموو ساڵێك جەستەیەکی نوێی لە موعجیزاتی توانستی خۆی دەکاتە بەر و، بە

دانایی خۆی لە یەك‌بەیەکی هەموو کتێبێك هەزاران کتێبی جۆراوجۆر دەگرێتەوە و، تاکە یەك "ڕاستی" لە چەندین جۆر و وێنەی جیاجیادا دەردەخات و، دەرفەت و جێ بۆ هاتنی چەندین "بوون" و جیهان و بوونەوەرانی نوێ دەسازێنێت کە دەستە لە دوای دەستە دێنە جیهانی "بوون".

دووهەمیان:

خواوەندی شکۆمەندی خاوەنی موڵکی گەردوون، ئەم دنیایەی بە تایبەت ئەم زەوی‌یەی لە شێوەی کێڵگەیەکی فراواندا بەدی‌هێناوە. واتە: بۆ ئەوە ئامادەی کردووە کە توانای نەش‌ونما و گەشەپێ‌کردنی بەروبوومی بوونەوەرانی ببێت و، بتوانێت ئەم بەروبوومانە بە تەڕی و پاراوای و تازەیی دەربخات. واتە: تاکو موعجیزە بێ‌کۆتایی‌یەکانی توانستی خۆی تێدا بڕوێنێت و پاشان دروێنەیان بکات.

لەم کێڵگە مەزن و بەرینەی‌دا، کە بە ئەندازەی ڕووی زەوی فراوانە، خواوەند لە هەموو سەردەم و، وەرز و، مانگ و، ڕۆژێك، تەنانەت لە هەموو سەعاتێك‌دا، لە موعجیزاتی توانستی خۆی، بوونەوەرانی نوێ دەخاتە ڕوو و، بەروبوومی نوێ بە گۆڕەپان و سەرخەرمانی ڕووی زەوی دەبەخشێت. ئەمەش بەوەی کە ئەو خواوەندە مەزنە بەپێی دانایی‌یەکی تەواو و ڕێك‌وپێکی‌یەکی ورد گەردیلەکان دەبزوێنێت و دەیانخاتە کار. خواوەندی گەورە، بەم جم‌وجووڵانەی گەردیلەکان، دیاری‌یەکانی میهرەبانی و نموونەکانی توانستی خۆیمان بۆ دەردەخات، کە هەرگیز تەواو نابن و لە کۆتایی نایەن.

سێ‌هەمیان:

خوای گەورە بە دانایی‌یەکی تەواو، گەردیلەکان دەجووڵێنێت و لە چەندین فەرمانبەریی ڕێك‌وپێك‌دا بەکاریان دەهێنێت، لە پێناوی ئەوەی داهێنانە بێ‌وێنەکانی خۆی لە بوونەوەراندا دەربخات، تاکو ناوە جوانەکانی خوای گەورە واتای درەوشانەوە لەبن‌نەهاتووەکانیان ڕابگەیەنن. ئەوەتا خواوەند لە یەك شوێنی بچووکی دیاری‌کراودا ئەو وێنە داهێنراوە لەژمارەبەدەرانە دەردەهێنێت کە بەڵگەن لەسەر ئەو درەوشانەوە بێ سنوورانە و.. لە یەك لاپەڕەی تەسك‌دا

چەندین ئایەتی تەکوینیی لەژمارەبەدەر دەنووسێت کە چەندین دانایی بەرزی بێسنوور دەردەبڕن.

بەڵێ، بەروبووم و ئەنجامەکانی بوونەوەرانی ساڵی پێشوو، هەروەها بەروبووم و ئەنجامەکانی ئەمساڵ، هەردووکیان لە ڕووی چییەتییانەوە وەك یەك وان، بەڵام واتا و ناوەرۆکەکانیان تابڵێی جیاوازن، چونکە بەپێی گۆڕانی دەستنیشانکارییە گوێرەییەکان(التعينات الإعتبارية) واتا و ناوەڕۆکەکانی ئەو بەروبووم و ئەنجامانە لە زیادبووندا دەبن، هەرچەندەش ئەو دەستنیشانکردنە گوێرەیی و کەسی و کاتییانە دەگۆڕرێن و بە ڕواڵەت لەناودەچن، بەڵام واتا جوانەکانیان هەر دەمێننەوە و بەردەوام دەبن.

کەواتە ئەگەر لە گۆشەی "ڕاستی"یەوە تەماشای گەڵا و گوڵ و بەروبوومەکانی بەهاری پێشووی ئەم درەختە بکەین، ئەوا دەبینین = لەبەر ئەوەی وەك مرۆڤ دارای "گیان" نین = هەمان گەڵا و گوڵ و بەروبوومن کە لەم بەهارەشدا هەن، جیاوازییان تەنها لەوەدایە کە دەستنیشانکردنی گوێرەیی ئەمانەی ئەمساڵ لەچاو ئەوانەی ساڵی پێشوودا جیایە.

جا ئەم دەستنیشانکارییە نوێیانەی ئەمساڵ بۆ ئەوە هاتوونەتە جێی ئەوانەی ساڵی پێشوو، تاکو واتاکانی کاروباری ناوە جوانەکانی خواوەند = کە هەردەم درەوشانەوەیان لە تازەبوونەوەدایە = ڕابگەیەنن.

چوارەمیان:

دانای شکۆمەند، لەم کێڵگە تەنگ و تەسکەی دنیادا گەردیلەکان دەبزوێنێت و لەم کارگەی چنینەی زەویشدا دەیانچنێت و، بەمەش وا لە بوونەوەران دەکات کە هەمیشە لە جموجووڵ و ڕۆشتندا بن، بۆ مەبەستی ئامادەکردنی: پێداویستی و، ئارایشت و، بەروبوومی شیاو بۆ چەندین جیهانی فراوانی بێسنووری وەك: جیهانی میسال و، جیهانی هەرە فراوانی مەلەکووت و، جیهانە لە ژمارە بەدەرەکانی تری دواڕۆژ. کەواتە خواوەند لەم زەوییە بچووکەدا چەندین بەروبووم و ئەنجامی مەعنەویی تابڵێی زۆر بۆ ئەو جیهانە مەزن و زۆر فراوانانە ئامادە دەکات و، لەم دنیاوە لافاوێك هەڵدەکات کە کۆتایی نییە و لە گەنجینەی

توانستە ڕەهاکەی خۆیەوە هەڵیدەقوڵێنێت و دەیرێژێتە ناو جیهانی پەنهانی "غەیب"ەوە و، بەشێکی تریشی دەنێرێتە ناو جیهانەکانی دواڕۆژەوە.

پێنجەمیان:

خوای گەورە، لەم سەرزەوی‌یە تەسك و بچووکەدا و لە ماوە و کاتێکی کەمی کۆتایی پێ‌هاتوودا، بە توانستی خۆی و، بەپێی دانایی‌یەکی تەواو، گەردیلەکان دەبزوێنێت و لە چەندین ئیش‌وکاری ڕێك‌وپێك‌دا بەکاریان دەهێنێت، بۆ مەبەستی:

دەرخستنی چەند کەمالاتێکی بێ‌کۆتایی خواوەند و..

درەوشانەوەی جوانیی بێ‌سنووری خۆی و..

دەرکەوتنی: شکۆمەندیی نەبڕاوە و تەسبیحاتی لەژمارەبەدەری پەروەردگاری‌یانە.

کەواتە خواوەند وا لە بوونەوەران دەکات کە چەندەها تەسبیحاتی بێ‌کۆتایی لە ماوەیەکی کۆتایی پێ‌هاتوو و شوێنێکی بچووکی کەمدا، ئەنجام بدەن. بۆ ئەوەی درەوشانەوەکانی: جوانی و، تەواوی و، شکۆمەندی‌یە ڕەهاکانی خۆی بەوان دەربخات و، هەندێکی زۆریش لە "ڕاستی"یە غەیبی‌یەکان و بەروبوومەکانی دواڕۆژ و داهێنکاری‌یە بێ‌وێنە و میسالی‌یەکان = کە وێنە و پێناسەری نەفەوتاو و ماوەی شتە نەماوەکانن = و، زۆرێکی زۆریش لە چنراوانی دانایی‌یانەی خۆی، بەپێی ئەوەی کە لە "لەوحی پارێزراو"دا نووسراوە، بەدی‌بهێنێت.

ئەو کەسەی گەردیلەکان دەبزوێنێت و، ئەم هەموو ئامانجە مەزن و، دانایی‌یە گەورانە دەردەخات، تەنها خوای گەورەی تاکی تەنیایە. دەنا دەبێ هەموو گەردیلەیەك "ژیری"یەکی مەزنی بە ئەندازەی خۆری ببێت!

بەم جۆرە بۆمان دەرکەوت کە نموونەی گەلێ زۆر هەن لەسەر ئەوەی کە ئاڵوگۆڕ و جموجوڵی گەردیلەکان بەوپەڕی دانایی ئەنجام دەدرێت، وەك ئەم پێنج نموونانەی باسمان کردن. تەنانەت لەوانەیە پێنج هەزار نموونە زیاتریش بن.

بەڵام ئەو فەیلەسووفە نەفامانە بە گومانی خۆیان بزووتنی گەردیلەکانیان بە بێ حیکمەت داناوە! چونکە گومانیان وایە: هەردوو بزووتنەکانی گەردیلە کە

بەوپەڕی شەوق و تاسەمەندی و جەزبەی پەروەردگاری‌یانە دەبزوێن و یەکێکیان "ئاسۆیی"(آفاقي) و ئەوی تریان "دەروونی"(نفسي)یە و، بە چەشنی موریدی تەریقەتی مەولەوی هەمیشە لە تەسبیحات و یادی خواوەندداندان.. ئەوان لەو گومانەدان کە گەردیلە لە خۆیەوە دەبزوێت و بە سەرسامی‌یەوە سووڕدەخوات و دەجوولێتەوە و، ئەم کارەشی هیچ ئامانج و مەبەستێکی تێدا نی‌یە!

لەمەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە: زانستی ئەو فەیلەسووفانە لە ڕاستی‌دا زانست نی‌یە، بەڵکو نەزانی‌یە و، دانستەکەشیان بێ‌مێشکی‌یەکی لە دانایی بەتاڵە!

(لە خاڵی سێ‌هەمدا حیکمەتێکی تر بە درێژی باس دەکەین، کە شەشەمە).

خاڵی دووهەم

هەموو گەردیلەیەك دوو شایەتی ڕاستگۆی تێدایە لەسەر "بوون" و "یەکتایی" خوای گەورە.

بەڵێ، کە گەردیلە چەندین کاری تابڵێی گەورە ئەنجام دەدات و، چەندەها کۆڵی زۆر قورسی لە وزەی خۆی زیاتر بەوپەڕی هەست و شعوورەوە هەڵدەگرێت، هەرچەندەش بۆ خۆی کۆڵەوار و بێ گیانە.. بەم کارەی، شایەتی‌یەکی بێ‌گومان لەسەر "بوون"ی خوای گەورە دەدات.

هەر ئەم گەردیلەیە شایەتی‌یەکی تری ڕاست لەسەر "یەکتایی" و "تەنیایی" خواوەندی خاوەنی جیهانی ئاشکرا و پەنهان دەدات ئەمەش لە ڕێی ڕێکخستنی جموجوولەکانی و گونجانی‌دا لەگەڵ ئەو ڕێسا گشتی‌یەی کە لە گەردووندا کار دەکات و، چاودێری‌کردنی ڕێسا لە هەر جێ‌یەکدا کە تێی بچێت، خۆ کە دەشڕواتە ئەو جێ‌یە، ئەوا بە شارەزایی‌یەکی وا تیای‌دا نیشتەجێ دەبێت کە دەڵێی هەر لە بناغەدا جێی خۆی بووە!

واتە: ئەو کەسەی کە گەردیلە هی ئەوە، ڕێ و شوێنی هات‌وچۆی گەردیلەکەش هەر هی ئەوە.

بە واتایەکی تر: لەبەر ئەوەی گەردیلە خۆی لە خۆی‌دا دەستەپاچە و بێ‌دەستەڵاتە و لە هەمان کاتیش‌دا کۆڵی سەرشانی تابڵێی قورسە و ئەو کارانەش

کە پێی سپێرراون لە ژمارە نایەن، ئەوا ئەم گەردیلەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە هەموو وەستان و بزووتنێکی تەنها بە فەرمان و بە ناوی خوایەکی خاوەن توانستی ڕەهایە و، خۆی خاوەنی هیچ توانا و دەستەڵاتێك نی‌یە.

پاشان ڕێکخستنی جموجوولّی خۆی بە چەشنێك کە لەگەڵ ڕێسا گشتی و هەمەکی‌یەکانی گەردووندا بگونجێت و بە ڕادەیەك کە دەڵێی ئەو یاسایانە دەزانیێت و ئاگای لێیانە، ئنجا ڕۆشتنی بۆ ناو هەموو شوێنێك بێ ئەوەی هیچ شتێك ڕێی لێ بگرێت.. ئەمە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەم کارانەی بەهۆی توانستی یەکێکەوە ئەنجام دەدات کە خاوەنی زانستێکی ڕەهایە و بەپێی دانستە فراوانەکەی ئەو جێبەجێیان دەکات.

بەڵێ، سەرباز پەیوەندیی لەگەڵ یەك بە یەکی پەل و، لق و، فەوج و، تیپ و، لەشکرەکەیدا هەیە و، لە هەریەکەیاندا بە گوێرەی ئەو پەیوەندی‌یەی لەگەڵیدا هەیەتی، کاری تایبەتیی پێ‌سپێرراوە دەبێ ئەنجامی بدات. دیارە گونجاندن و ڕێكخستنی جموجووڵو ئیش و کارەکانی لەگەڵ ئەم هەموو لایەنانەدا و، زانینی ئەم پەیوەندی‌یانە و کارەکانی خۆی لە یەكبەیەکی فەرمانگەکاندا و، جێبەجێ کردنی داخوازی‌یە سەربازی‌یەکانی وەك: مەشق کردن و تەعلیماتوەرگرتن بەپێی ڕێساکانی سەربازی.. دیارە هەموو ئەم کارانە بەوە ئەنجام دەدرێن کە ئەو سەربازە گوێڕایەڵیی تەواوی بۆ فەرماندەی مەزنی گشتیی سوپا ببێت، کە پێشەوای هەموو ئەو فەرمانگە سەربازی‌یانەیە و، بەوە دەبێت کە هەموو یاساکانی جێبەجێ بکات.

هەروەك پەیوەندی‌یەکانی یەك تاکە سەرباز لەناو سەربازگەیەکدا بەم چەشنەیە..

هەموو گەردیلەیەکیش لەو گەردیلانەی کە دەڕۆنە ناو پێکهاتووە بە یەکدا ئاڵاوەکان، بارێکی لەبار و شیاو و جێیەکی گونجاوی خۆی لەناو هەریەك لەو پێکهاتووانەدا هەیە، کە چەندین بەرژەوەندیی جۆراوجۆر و، فەرمانبەریی ڕێكوپێك و، ئەنجامی جیاجیای دانستانەیان تێدایە.

کەواتە جێگیر کردنی گەردیلە لەو پێکهاتووانەدا بەو شێوەیەی کە هیچ زیانێك نەدات لەو ئەنجام و دانایی‌یانەی کە لەو پەیوەندی و فەرمانبەری‌یانەوە پەیدا بوون،

لەگەڵ پارێزگاری کردنی ئەو پەیوەندی و فەرمانبەرییانە.. دیارە ئەم کارە تایبەتە بەو کەسەوە کە دارای موڵکی گەردوونە و کاروباری هەموو شتێکی بەدەستە.

بۆ نموونە: ئەو گەردیلەیەی کە لە بیلبیلەی چاوی "تۆفیق"دا جێگیر بووە، پەیوەندیی لەگەڵ: دەمارە هەستیار و بزۆکەکانی چاودا و، خوێنبەر و، خوێنهێنەر و، دەموچاو و، سەر و، پاشان لەگەڵ لەش و، ئنجا لەگەڵ مرۆڤەکەدا بە گشتی، هەیە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە لە هەریەك لەمانەدا کارمەندیی خۆی بەجێ دەهێنێت و سوودی خۆیشی دەگەیەنێت.

بوونی ئەم پەیوەندی و سوودانە و، بوونی دانست و ڕێكوپێکیی تەواو لە هەریەك لەمانەدا، ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە:

ئەو کەسەی ئەو لەشەی بە هەموو ئەندامەکانیەوە بەدیهێناوە، هەر تەنها ئەو کەسەیە کە دەتوانێت ئەو گەردیلەیەش لەو شوێنەدا جێگیر بکات. بە تایبەتی ئەو گەردیلانەی کە بۆ ڕۆزیدان هاتوون و لەگەڵ کاروانی ڕۆزیدا دێن و دەڕۆن، ئەمانە، بەپێی ڕێسا دێن و دەڕۆن و، بە داناییەکی وەهایش گەشتی خۆیان دەکەن کە ژیریی ژیرانی تێدا سەرسام ماوە.. پاشان زۆر بە وردی و ڕێكوپێکی دەڕۆنە ناو چەندین پلە و چینی جیاجیا و جۆراوجۆرەوە و، هەنگاوی خاوەن هەستانە دەنێن، بێ ئەوەی هیچ هەڵەیەك بکەن، تا بەرە بەرە و هەنگاو بە هەنگاو دێنە ناو جەستەی ئەو زیندەوەرە، ئنجا لەوێیش لە چوار پاڵێوگەدا دەپاڵێورێن و دەڕۆن تا دەگەنە ئەو ئەندام و خانانەی پێویستیان بە ڕۆزییە، یارمەتییان دەدەن و بەپێی یاسای "دەستڕەنگینی و سەخاوەتمەندی" ئەو ڕۆزییانەیان لەسەر شانی خڕۆکە سوورەکانی خوێن بۆ دەبەن و فریایان دەخەن.

لەمەوە بە ڕوونی تێدەگەین کە: ئەو کەسـەی ئەم گەردیلانەی ئاوا بەناو هەزاران مەنزڵ و چینی جۆراوجۆردا برد و بە دانایی گەیاندنیە جێی خۆیان، بێ هیچ گومانێك، دەبێ ڕۆزیدەرێکی، دەستڕەنگینی، بەدیهێنەری، میهرەبان بێت و، چ ئەستێرەکان و چ گەردیلەکان لە بەردەم توانستی ئەودا یەکسان بن!

پاشان هەموو گەردیلەیەك وێنەیەکی ناوازە و نەخش و نیگارێکی قەشەنگ لە بەدیهێنراوەکەدا دەنەخشێنێت، بە چەشنێ کە:

یان ئەوەیە: ئەو گەردیلەیە لە جێی فەرماندەرێکی ئەوتۆدایە کە دەستەڵاتی بەسەر یەكبەیەك و کۆی گشتیی ئەو گەردیلانەدا هەیە و، لە هەمان کاتیشدا لە ژێر دەستەڵات و فەرمانی یەكبەیەك و کۆی گشتیی ئەو گەردیلانەدایە و.. ئاگاداری‌یەکی تەواوی لەو وێنە ناوازە و سەرسووڕهێنەرانە و لەو نەخش و نیگارە جوان و پڕ لە دانایی‌یانەدا هەیە، بۆیە بەدی‌یان دەهێنێت! خۆ ئەمەش هەزاران مەحاڵی تێدایە!

یان: ئەم گەردیلەیە، خاڵێکە لە لایەن قەڵەمی توانست و یاسای قەدەری خواوەندەوە، فەرمانی بزووتنی پێدراوە و ئەمیش ئەنجامی دەدات.

بۆ نموونە: ئەو بەردانەی کە لە گومەزی مزگەوتی "ئەیاسۆفیا"دان، ئەگەر بە گوێڕایەڵیی فەرمانی بەنناکەیان لەوێدا جێگیر نەبووبن، ئەوا دەبێت یەكبەیەکی ئەو بەردانە وەك "سینانی ئەندازیار"[2] لە پیشەی بەننایی‌دا لێهاتوو و کارامە بێت و، بەسەر هەموو بەردەکانی تردا فەرماندەر بێت و لە هەمان کاتیشدا لە ژێر فەرمان و دەستەڵاتیاندا بێت!

واتە: فەرمان بۆ بەردەکانی تر دەربکات و بڵێت: "ئەی بەردینە! وەرن با پێکەوە یەكبگرین، تاکو نەکەوین"!

ئەو گەردیلانەش کە لە بەدیهێنراواندان، بە هەمان جۆرن، چونکە لەچاو گومەزەکەی "ئەیاسۆفیا" داهێنانکاری و، وردەکاری و، جوانیی تابلێیی زیاتریان تێدایە و، بە هەزاران جاریش سەرسووڕهێنەرترن و خاوەنی دانایی گەلێ زیاترن.. جا ئەگەر ئەم گەردیلانە گوێڕایەڵی فەرمانی بەدیهێنەری مەزنی گەردوون نەبن، ئەوا دەبێت هەرچی وەسفی کەماڵ هەن و تەنها شایستەی خواوەندن، بە یەكبەیەکی ئەو گەردیلانە بدرێت و پێیان ڕەوا ببینرێت!

بیرێکی چەندە سەیرە!! کاتێ ئەو ماددی‌یە کافرانە سەرپێچی‌یان لە بوونی خواوەند کرد، ئاوا بەپێی ئەو ڕێڕەوەی گرتیانەبەر، ناچار بوون باوەڕ بە چەندین خوای درۆینەی زۆرو زەبەندەی بە ئەندازەی ژمارەی گەردیلەکان بکەن!

هەر لەم ڕووەوەیە کە مرۆڤی کافری سەرپێچی کار بەرامبەر بە "بوون"ی خواوەند، چەندە فەیلەسووف و زانایش بێت، هەر بە نەزان دادەنرێت و، لە ڕاستیشدا تابڵێی نەزانە!

خاڵی سێهەم

ئەم خاڵە ئاماژە بۆ "شەشەم دانایی مەزن" دەکات، کە لە کۆتایی خاڵی یەکەمدا بەڵێن درا باس بکرێت، کە ئەمەیە:

لە پەراوێزی پرسیاری دووهەمی وتەی بیستوهەشتەم (پەیامی بەهەشت)دا ئەمەی خوارەوە باس کراوە:

یەکێکی تر لەو هەزاران حیکمەتانەی کە لە ئاڵوگۆڕ و بزووتنی گەردیلەکانی ناو لەشی زیندەوەراندا هەن، ئەوەیە کە: ئەو گەردیلانە بە "ژیان" ڕووناك دەبنەوە و، واتا و ناوەرۆك پەیدا دەکەن. بەمەش وایان لـێدێت کە شایانی ئەوە دەبن لە بنیاتنانی جیهانی دواڕۆژدا بەکاربهێنرێن.

بەڵێ، زیندەوەر و، مرۆڤ، تەنانەت ڕووەکیش وەك میوانخانە و، سەربازگەی مەشق کردن و، قوتابخانەی پەروەردەیی فێربوونی ڕێنمایی وان بۆ ئەو گەردیلانە، بە چەشنێ کە ئەو گەردیلانە کاتێ دەڕۆنە ئەوێ، ڕووناك دەبنەوە. وەك بڵێی لەوێ مەشق دەکەن و فەرمان وەردەگرن. ئنجا بەوەش کە هەریەکەیان فەرمانبەریی خۆی بە ڕێكوپێکی ئەنجام دەدات، ئەوا شیاویی ئەوەیان دەستدەکەوێت کە ببن بە گەردیلەی جیهانی مانەوەی هەمیشەیی و دواڕۆژی زیندوو کە هەموو شتێکی بە "ژیان" ئاوەدان کراوەتەوە.

پرسیار:

بە چیدا بوونی ئەم "دانایی"یە لە جموجووڵ و بزووتنی گەردیلەدا دەزانرێت؟

وەڵام:

یەکەم: بەهۆی دانستی خواوەندی داناوە دەزانرێت، ئەو دانستەی کە بە ڕێسا کارگوزارەکانی ناو بوونەوەران و دانایییەکانی نێوانیان چەسپاوە. چونکە ئەو دانستەی خواوەند کە چەندین دانایی تابڵێی زۆری بە بچووکترین شتی هەندەکی

سپاردووه، هەرگیز ناگونجێ بزووتنی گەردیلەکان بێ هیچ داناییەك واز لـێ بهێنێت و پشت گوێی بخات، ئەو جمەوجوولانەی کە لە گەردیلەکاندان و لەناو لافاوی بوونەوەراندا کارمەندییەکی تایبەتی مەزن دەردەخەن و هۆی دەرکەوتنی چەندین داهێنانکاریی دانایانەن.

پاشان "دانست" و "فەرمانڕەوایەتیی خواوەند" کە هەرگیز هیچ بەدیهێنراوێك = بەرامبەر بەو کارەی ئەنجامی دەدات = لە پاداشت، یان کەماڵ، یان پلە، بێ بەش ناکات، چۆن گەردیلە کارپێسپێرراوەکان و خزمەتگوزارە هەرە زۆرەکانی خۆی، بێ "ڕووناکی" یان بێ "پاداشت" پشت گوێ دەخات؟

دووهەم: خواوەندی دانای زانا توخمەکان دەجوولێنێت و بۆ ئەنجامدانی چەندین کاری مەزن دەیانخاتە کار، بەمەش بەرزیان دەکاتەوە بۆ پلەی "کانزاییەکان" تاکو ئەم بەرزکردنەوەیە ببێت بە پاداشت بۆیان لە ڕێی سەرکەوتنیاندا بە پلەکانی "کەماڵ"دا.. گەردیلەی "کانزاییەکان"یش دەجوولێنێت و لە چەندین فەرمانبەریدا دەیانخاتە کار و، تەسبیحات کردنی تایبەتیی خۆیانیان فێر دەکات و، بەمەش پلەی "زیندەوەریتیی ڕووەکی"یان دەداتێ.. گەردیلەکانی "ڕووەك"یش دەبزوێنێت و بەکاریان دەهێنێت و دەیانکات بە ڕۆزیی شتانی تر، بەمەش خواوەند نیعمەتی خۆی دەبەخشێت پێیان و پلەی نەرمونیانی "زیندەوەران"یان دەداتێ.. گەردیلەکانی "زیندەوەران"یش لە ڕێی ڕۆزییەوە دەخاتەکار و دەیانگەیەنێتە پلەی ژیانی "مرۆڤایەتی".. پاشان بەوەی کە گەردیلەکانی لەشی "مرۆڤ" چەندین جار بە چەند پاڵێوگەیەکدا دەبرێن و پاکژ دەکرێنەوە و نەرمونیانی و ناسکی بەدەست دەهێنن، ئەوا خواوەند پلەیان بەرز دەکاتەوە و دەیانبات بۆ ناسکترین و بەڕێزترین شوێن لە لەشدا کە "مێشك" و "دڵ"ی مرۆڤە.

لەمەوە کە باس کرا تێدەگەین کە: جمەوجوولی گەردیلەکان بێ مەبەست و دانایی نییە، بەڵکو ئەم گەردیلانە بەرەو جۆرە کەماڵێك، کە شایستەیانن، دەدرێنەبەر.

سێهەم: هەندێ لە گەردیلەکانی زیندەوەران = وەك گەردیلەکانی تۆو و، ناوکەکان = نوورێکی مەعنەوی و، نەرمونیانی و، تایبەتکارییەکانیان

دەستدەکەوێت، بە چەشنێ کە بە وێنەی: "گیان" و "فەرمانڕەوا"یان لـێ‌دێت سەبارەت بە گەردیلەکانی ترەوە، تەنانەت بۆ درەختە زەبەلاحەکەی خۆشیان.

بەخشینی ئەم پلەیە بەم گەردیلانە لە نێوان گەردیلەکانی تری ئەو درەختەدا، پاداشت و ئەنجامی جێبەجێ کردنی چەندین فەرمانبەریی ورد و کار و ئەرکی مەزنە. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە:

کاتێ ئەم گەردیلانە، بە فەرمانی بەدیهێنەری دانا، کارە سروشتی‌یەکانیان جێبەجێ دەکەن، نەرمونیانی و، نوورێکی مەعنەوی و، پلەیەکی بڵند و، ڕێنمایی کردنێکی بەرزیان دەستدەکەوێت، هەریەکەیان بە گوێرەی جۆری جموجووڵی خۆی و، بەپێی درەوشانەوەو بەرزیی ئەو ناوە جوانانەی خوای گەورە کە تیایاندا دەدرەوشێنەوە.

بە پوختی:

* بەدیهێنەری دانا، خالێکی "کەماڵ" و ڕووناکی‌یەکی "بوون"ی بۆ هەموو شتێك داناوە کە لەگەڵی‌دا بگونجێ و شیاوی بێت. ئیتر ئەو شتە بەرەو ئەو خاڵی "کەماڵ"ەی بەپێی توانایی‌یەك کە پێی بەخشیوە، دەداتەبەر تا دەیگەیەنێتە ئەوێ.

ئەم یاسا "پەروەردگاری"یەی خواوەند، هەروەك لە هەموو ڕووەك و زیندەوەراندا هەیە و لە کاردایە، لە ماددە بێ‌گیانەکانیش‌دا هەیە و بەردەوام کاری خۆی ڕادەپەڕێنێت. بە ڕادەیەك کە خواوەند پلەی خاك و خۆڵی ئاسایی تا پلەی ئەڵماس و بەردە گرانبەهاکانی تر بەو یاسایە بەرز دەکاتەوە.

لەم ڕاستی‌یەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە "یاسای پەروەردگارێتی"یە.

* هەر ئەو بەدیهێنەرە دەستڕەنگینە، کاتێ زیندەوەران دەخاتە کار بۆ جێبەجێ کردنی یاسای مەزنی "زاوزێ"، ئەوا تام و لەزەتێکی هەندەکی‌یان دەداتێ و ئەمەیان بۆ دەکات بە پاداشتی ئەنجامدانی ئەو فەرمانبەری‌یەی سەرشانیان.. هەروەها ئەو زیندەوەرانەی کە بۆ جێبەجێ کردنی چەند فەرمانێکی پەروەردگاری‌یانە کاریان پێ‌دەسپێرێت = وەك بولبول و هەنگ = پاداشتێکی

بەرزی "کەماڵ"یان پێدەبەخشێت، کە پلەی: بڵاوکردنەوەی شەوق و شادی و خۆشی‌یە.

لەم ڕاستی‌یەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە "یاسای دەستڕەنگینی و سەخاوەتمەندی"یە.

* هەروەها مادەم "ڕاستی"ی هەموو شتێك ڕووی لە درەوشانەوەی یەکێك لە ناوە جوانەکانی خواوەندە و، وەك ئاوێنەیەکی تیشکدەرەوەی ڕووناکی‌یەکانی ئەو ناوە وایە، ئەوا ئەم شتە لە هەر بارێکی جوانی‌دا ببێت، جوانی‌یەکەی هی جوانی و بەرزیی ئەو ناوەی خواوەندە. چونکە ئەو ناوەی خوای گەورە داخوازی ئەو جوانی‌یەیە و هی ئەوە لەو شتەدا دەدرەوشێتەوە، ئیتر ئەو شتە بە خۆی بزانێت یان نا. چونکە ئەو بارودۆخە جوانی‌یە، لە ڕوانگەی "ڕاستی"یەوە، دەبێ ببێت.

لەم ڕاستی‌یەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە "یاسای ئارایشتکاری و جوانی"یە.

* هەروەها مادەم ئەو پلە و کەماڵەی کە بەدیهێنەری دانا بەپێی یاسای "دەستڕەنگینی و سەخاوەتمەندی" بە هەر شتێکی دەبەخشێت، ئەوا دوای تەواوبوونی ماوە و تەمەنی ئەو شتە، ئەو پلەیەی لێ ناسێنێتەوە، بەڵکو بەروبووم و ئەنجام و چییەتیی مەعنەوی و ناوەرۆك و گیانەکەی = گەر گیاندار بێت = دەهێڵێتەوە. بۆ نموونە: خواوەند ناوەرۆك و بەروبوومی ئەو کەماڵاتانەی کە دەستی مرۆڤ دەکەون دەیانهێڵێتەوە، بە ڕادەیەك کە ئەو شوکرانەبژێری و سوپاسگوزاری‌یانەی مرۆڤی ئیماندار بەرامبەر ئەو میوەجاتانەی دەیانخوات، بۆ خواوەند پێشکەشیان دەکات، خوای گەورە لە پاداشتی ئەمەدا جارێکی تر لە بەهەشت لە شێوەی میوەی بەرجەستە و پاك و خاوێن‌دا بەو ئیماندارەی دەبەخشێتەوە.

لەم ڕاستی‌یەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە "یاسای میهرەبانی"یە.

* پاشان بەدیهێنەری دانا لە هیچ شتێك‌دا زیادەڕەوی(الإسراف) و کاری نابەجێ ناکات. بە ڕادەیەك داروپەردووی ماددیی بوونەوەرە مردووەکانیش، کە

لە پایزدا ئەرکی سەرشانیان تەواو بوو، لە بنیاتنانی بەدیهێنراوانی نوێی بەهاردا بەکار دەهێنیێتەوە.

لەبەر ئەمە، یەکێك لە داخوازییەکانی دانستی پەروەردگار ئەوەیە: ئەم گەردیلە بێ گیان و هەستانەی زەوی کە ئەرکی فەرمانبەریی سەرشانی خۆیان لە دنیادا بەجێ‌هێناوە، لە دروست کردنی بەشێکی بینای دواڕۆژدا بەشدار بکات، ئەو دواڕۆژەی کە بە بەڵگەی ئایەتی پیرۆزی: (**يَوْمَ تُبَدَّلُ الاَرْضُ غَيْرَ الاَرْضِ**) (إبراهيم:٤٨) و ئاماژەی ئایەتی پیرۆزی:(**وَإِنَّ الدَّارَ الآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ**) (العنكبوت:٦٤) هەرچییەکی تێدایە زیندوون و دارای هەستن.. ئنجا لەبەر ئەوەش کە پشت گوێ‌خستن و بەکارنەهێنانی ئەو گەردیلە ڕووخاوانەی دنیا، یان فڕێ‌دانیان بەرەو "نەبوون"، بە زیادەڕەوی و بێ‌مەبەستی دادەنرێت.. ئەوا بەپێی داخوازییەکانی دانستی خواوەند ئەو گەردیلانە لەوێ بەکاردەهێنرێنەوە.

لەم ڕاستییەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە: "یاسای دانایی"یە.

* پاشان زۆربەی ئاسەوار و شوێنەوار و مەعنەوییات و بەروبوومی ئەم دنیایە و ئەنجامی کرداری کارپێ‌سپێرراوانی وەك: "جیننی و ئادەمیزاد" و لاپەڕەی کردەوەکانی ژیانی دنیایان و، گیان و، لەشیان، تێکڕا بۆ بازاڕ و پیشانگای دواڕۆژ دەنێررێن. مادەم ئەمە وایە، کەواتە بەپێی "دادگەری" و "دانایی" دەبێت گەردیلەکانی زەوییش، کە هاوەڵ و هاودەم و خزمەت گوزاری ئەو بەروبووم و واتایانە بوون، لەگەڵ داروپەردوو(أنقاض)ی ئەم دنیایەی کە دەڕووخێنرێت، بۆ جیهانی دواڕۆژ بنێررێن و لە بنیاتنانی ئەو جیهانەی ئەوێ‌دا بەکاربهێنرێن. ئەمەش دوای ئەوەی کە ئەم گەردیلانە بە ئەنجامدانی ئەو کارانەی پێیان سپێررابوون، کامڵبوون و پێ گەیشتن، واتە دوای ئەوەی کە ڕووناکی و خزمەت گوزاریی "ژیان"یان دەست کەوت و بوون بە هۆیەك بۆ چەندین تەسبیحاتی "ژیان".

لەم ڕاستییەوە، سووچێکی یاسایەکی مەزن دەردەکەوێت، کە "یاسای دادگەری"یە.

* پاشان هەروەك "گیان" بەسەر لەشدا زاڵە، ئەو فەرمانە تەكوینی‌یانەش كە بۆ مادده بێ گیانەكان دەرچوون و بە قەڵەمی قەدەری خوای گەورە نووسراون، بە هەمان جۆر بەسەر ئەو ماددانەدا زاڵ و دەستەڵاتدارن. بەم پێ‌یە، ئەو ماددانە بە ڕێسایەكی دیاریكراو و بەپێی داخوازیی نووسینی مەعنەویی قەدەری خواوەند دەكەونە ڕێ و جێی خۆیان دەگرن.

بۆ نموونە: ماددەكانی هەموو جۆرەكانی هێلكە و، بەشەكانی ئاوی مەنی و، جۆرەكانی ناوك و، چەشنەكانی تۆو، بەپێی جیاوازیی فەرمانە تەكوینی‌یەكان، كە قەڵەمی قەدەری خوای گەورە بە چەند جۆر و شێوەیەكی جیاجیا نووسیونی، جۆرەها نوور و پلەی جیاجیا وەردەگرن. چونكە ئەو ماددانە لەو ڕووەوە كە "مادده"ن دارای یەك چییەتین[3]، بەڵام دەبن بەهۆی نەش‌ونماكردنی چەندین بوونەوەرانی لەژمارەبەدەر و، بەم چەشنە دەبن بە خاوەنی چەندین پلە و نووری جیاجیا و جۆراوجۆر. كەواتە ئەگەر گەردیلەیەك لە خزمەت‌گوزاری‌یەكی "ژیان"دا كار بكات و بەشداریی ئەو تەسبیحاتانە بكات كە "ژیان" چەندەها جار بەرامبەر خوای پەروەردگار دەریاندەبڕێت و، لەوێ ئەو كارەی خراوەتە ئەستۆیەوە جێ‌بەجێی بكات، بێ‌گومان قەڵەمی قەدەری خواوەند، كە هیچ شتێكی لێ ون نابێت و، لەسەر داخوازیی زانیاریی بە هەموو شت ئاگای خواوەند، حیكمەتی ئەو واتایانە لەسەر تەوێڵی مەعنەویی ئەو گەردیلانەدا دەنووسێت.

لەم ڕاستی‌یەوە، سووچێكی یاسایەكی مەزن دەردەكەوێت، كە: "یاسای زانیاریی بە هەموو شت ئاگا"یە.

كەواتە، بەپێی ئەمانەی باسمان كردن، گەردیلەكان بەریان بۆ بەرەڵا نەكراوە و بە هەڕەمەكی سەربەست نین[4].

ئەنجام:

ئەو حەوت یاسایانەی پێشوو، واتە: یاسای پەروەردگاری و، یاسای سەخاوەتمەندی و، یاسای جوانی و، یاسای میهرەبانی و، یاسای دانایی و، یاسای دادگەری و، یاسای زانیاریی بە هەموو شت ئاگا و.. یاسا مەزنەكانی تری

هاوچەشنیان، هەریەکەیان لەو سووچەی کە لێیەوە دەردەکەوێت "ناوی هەرەمەزن"ی خواوەند و درەوشانەوەیەکی مەزنی ئەو ناوە مەزنە، پیشان دەدات. لەم دەرکەوتن و درەوشانەوەیەشەوە ئەوە تێدەگەین کە: ئاڵوگۆڕ و بزووتنی گەردیلەکانیش، وەکو گشت بوونەوەرانی تری ئەم دنیایە، بەپێی ئەو دەستوورانەی کە قەڵەمی قەدەری خواوەند کێشاونی و.. بە گوێرەی ئەو فەرمانە تەکونییانەی کە توانستی خوا دەریدەکەن و.. لەسەر بناغەی تەرازوویەکی زانستیی سەرنەکەر و.. لە پێناوی چەندین دانایی بەرزدا، دەبزوون و دەجووڵێنەوە، وەك‌بڵێی بەرەو جیهانێکی تری بەرزتر خۆیان ئامادە بکەن، ئاوا ئاڵوگۆڕ و جووڵانەوەیان دەردەکەوێت[5]. هەر بەم بۆنەیشەوەیە لەشی زیندوویان وەك قوتابخانەیەکی ئەوتۆ داناوە کە گەردیلە گەشتیارەکان وانەی تێدا وەردەگرن و شتی تێدا فێر دەبن و.. وەك سەربازگەیەك مەشقی تێدا دەکەن و.. وەك میوانخانەیەکی پەروەردەییش تیایدا پەروەردە دەکرێن. دەشتوانین بە "حەدس"ی ڕاست[6] بڕیار بدەین کە: لەشی زیندوو سەبارەت بە گەردیلەکان = لە ڕاستیدا = وایە.

پوختەی ئەمانەی پێشوو:

وەك لە "وتەی یەکەم"دا باس‌کراوە و چەسپاوە، هەرچی شت هەیە دەڵێت : "بسم الله".. گەردیلەش وەکو هەموو تاك و کۆمەڵێکی تری بوونەوەران، بە زمانی حاڵ، "بسم الله" دەڵێت و بەو پێیە هەڵس‌وکەوت دەکات.

بەڵێ، بە گوێرەی بەڵگەی ئەو سێ خاڵەی باسمان کردن، هەرچی گەردیلە هەیە لە سەرەتای جم‌وجووڵیدا بە زمانی حاڵ دەڵێت : (**بِسْمِ اللهِ الرحمن الرحيم**). واتە: بە ناو و هێز و توانا و ڕوخسەتی خوا و لە پێناوی ئەودا دەجووڵێم. هەروەها هەموو تاقمێکی گەردیلەکان دوای تەواوکردنی جم‌وجووڵ و کاری سەرشانیان، وەکو هەموو بەدیهێنراوانی تر، بە زمانی حاڵ دەڵێن: (**الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**).

کەواتە هەموو گەردیلەیەك، وەك نووکی خامەیەکی بچووکی توانستی خواوەند خۆی دەنوێنێت لە وێنەکێشانی هەموو بەدیهێنراوێکی ناوازەی جواندا، کە وەك پارچە شیعرێکی سەناخوان و سوپاس‌گوزاری خواوەند وایە.

تەنانەت هەموو گەردیلەیەك وەك نووکی دەرزیی چەندین قۆڵی مەعنەویی "گرامافۆن"ێکی[7] مەزنی پەروەردگاری‌یانە خۆی دەردەخات و، ئەو دەرزی‌یە بەسەر چەند قەوانێك‌دا دەخولێتەوە = کە بەدیهێنراوانی پەروەردگارن = ئەم دەرزی‌یانە، بەم کارەیان، زمانی ئەو قەوانانە بە چەندان قەسیدەی سەنا و ستایش‌خوانی پەروەردگار دەخەنە گۆ و، چەندین سروودی تەسبیحاتی خوای گەورەیان پێ لێ‌دەدن.

(دَعْوَاهُمْ فيهَا سُبْحَانَكَ اللّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فيهَا سلامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُم اَنِ الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمينَ).

(سُبْحَانَكَ لا عِلْمَ لَنَا اِلاّ مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَليمُ الْحَكِمُ).

(رَبَّنَا لا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ).

اللهم صلِّ على سيدنا محمد صلاة تكون لك رضاءً ولحقه أداءً، وعلى آله وصحبه وإخوانه وسلم. وسلمنا وسلم ديننا. آمين يا رب العالمين.

---

[1] لە چەند جێ‌یەکی قورئان‌دا **(إمام مبين)** و **(كتاب مبين)** هەن. هەندێ لە تەفسیرنووسان وتوویانە: هەردووکیان یەك واتایان هەیە. هەندێکی تریش وتوویانە: واتاکانیان لە یەك جیایە و، چەند ڕوویەکی جیاجیا و جۆراوجۆریان بۆ ڕاستیی واتاکانیان لێك‌داوەتەوە. کورتەی قسەکانیان لەوە دەرناچێت کە وتوویانە: ئەم دوانە دوو ناونیشانی جیای زانیاریی خواوەندن.

بەڵام من، بەهۆی ڕێژنەی نووری قورئانی پیرۆزەوە، دڵنیایی تەواوم بۆ پەیدا بوو کە: "ئیمامی موبین" ناونیشانی جۆرێکە لە "زانیاری" و "فەرمانەکانی" خواوەند کە زیاتر ڕوویان لە جیهانی پەنهانی غەیبە تاکو جیهانی بینراو. واتە: زیاتر بۆ ڕابوردوو و داهاتوو دەڕوانن تاکو کاتی ئێستا. بە دەستەواژەیەکی تر دەڵێین: تۆمارێکی قەدەری خوای گەورەیە کە زیاتر بۆ بنەچە و نەوە و ڕەگ و تۆوی هەموو شتێك دەڕوانێت تاکو بوونە ڕواڵەتی‌یەکەی. لە وتەی بیست‌وشەشەم (پەیامی قەدەر) و لە پەراوێزی وتەی دەهەم(پەیامی حەشر)دا بوونی ئەم تۆمارە چەسپێنراوە.

بەڵێ، ئەم "ئیمامی موبین"ە ناونیشانی جۆرێکی "زانیاری" و "فەرمانی" خوای گەورەیە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە: بەرهەمهێنانی بنەما و ڕەگ و بنەچەی شتان بەوپەڕی ناوازەیی و وردەکاری و داهێنانەوە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەم ڕێکوپێکی‌یە بەپێی تۆماری دەستوورەکانی "زانیاری"ی خواوەند ئەنجام دەدرێن.. هەروەها ئەنجام و نەوە و تۆوی شتان، لەبەر ئەوەی بەرنامە و پێڕستی بوونەوەرانی داهاتوویان تێدایە، ئەوا تۆمارێکی بچووکی "فەرمانەکانی" خواوەندن. بۆ نموونە: دەتوانرێت بوترێت: "تۆو" بەرنامە و پێڕستێکی بەرجەستەیە بۆ هەموو پێکهێنەرەکانی درەختی زەبەلاح و بۆ ئەو "فەرمانە تەکوینی‌یانە"ی خواوەند کە ئەو بەرنامە و پلان و پێڕستانە دەست نیشانیان دەکەن.

بە کورتی: "ئیمامی موبین" وەك پێڕست و بەرنامەیەك وایە بۆ "درەختی بەدیهێنراوان" کە بە چواردەوری ڕابوردوو و ئاینده و جیهانی پەنهانی "غەیب"دا ڕەگ و لق و پەلیان هاویشتووە. کەواتە: "ئیمامی موبین" بەم واتایە: تۆماری قەدەر و دەفتەری دەستوورەکانی خواوەندە و، کاتێ گەردیلەکان بەرەو جموجووڵ و کار و فەرمانبەری‌یان لەناو شتاندا دەدرێنەبەر، ئەوا بەپێی داخوازی و فەرمانەکانی ئەو دەستوورانە بەرەو ئەو مەبەست و ئامانجانە دەبرێن.

بەڵام "کیتابی موبین" زیاتر ڕووی لە جیهانی بینراوە تاکو جیهانی پەنهان. واتە: زیاتر ڕووەو کاتی ئێستا دەڕوانێت تاکو ڕابوردوو و ئاینده. چونکە زیاتر ناونیشان و تۆماری کتێبی "توانست و ویست"ی خواوەندە تاکو ئەوەی ناونیشانی زانیاری و فەرمانەکانی خوای گەورە بێت. بە دەستەواژەیەکی تر دەڵێین: هەروەك "ئیمامی موبین" تۆماری "قەدەر"ی خواوەندە، "کیتابی موبین"یش تۆماری "قودرەت"ی ئەوە. واتە: ڕێکوپێکی و وردەکاری کە لە هەموو شتێكدا هەن، چ لە "بوون"ی‌دا، چ لە چی‌یەتی‌یەکەی‌دا، چ لە سیفەتەکانی‌دا، چ لە کاروباری‌دا، بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە کاتێ ئەو شتە بوونی پێ دەبەخشرێت و وێنەکانی بۆ دەست‌نیشان دەکرێت و، ئەندازەی بۆ دیاری دەکرێت و، شێوەیەکی تایبەتیی پێ دەدرێت، هەموو ئەمانەی بەپێی چەند دەستوورێکی توانستێکی تەواو و یاساکانی ویستێکی جێ‌بەجێ‌کراو، بۆ ئەنجام دەدرێت.

کەواتە ئەو "توانست و ویستەی خواوەند" دارای چەندین یاسای هەمەکی و گشتین و، ئەم یاسایانەش لە تۆمارێکی مەزندا هەڵگیراون و پارێزراون، بە چەشنێك کە بەرگ و پۆشاکی جۆرەکانی "بوون"ی هەموو شتێك و وێنە و شێوە تایبەتی‌یەکانی، بەپێی ئەو یاسایانە دەبڕرێن و دەدووررێن. بوونی ئەم تۆمارە و بوونی "ئیمامی موبین" لە پەیامی "قەدەری خوا و جوزئی ئیختیاری"دا چەسپێنراون.

سەیری نەفامی و گومڕایی و بێ‌ئاگایی فەیلەسووفەکان بکە.. ئەوەتا ئەوان هەستیان بە بوونی لەوحی پارێزراوی توانستی بەدیهێنەرانەی خواوەند کردووە و، بە دیاردەکانی ئەو کتێبە بینەرەی دانایی پەروەدگار و ویستە جێ‌بەجێ‌کراوەکەی ئەویان لە شتاندا زانیوە و، پەی‌یان بە وێنە و نموونەکانی بردووە.. بەڵام = بە داخەوە = ناوی "سروشت"یان لـێ ناوە و، بەمەش ڕووناکی‌یەکەیان کوژاندووەتەوە!

بەم جۆرە بۆمان دەرکەوت کە: بە داخوازیی "ئیمامی موبین" واتە: بەپێی فەرمانی "قەدەر"ی خوای گەورە و دەستوورە جێ‌بەجێ‌کراوەکانی ئەو، توانست(قودرەت)ی خواوەند کاتێ شتان دروست دەکات، ئەوا زنجیرەی بوونەوەران دەنووسێت کە هەریەکەیان لە خۆی‌دا نیشانەیەکی سەربەخۆیە و، گەردیلەکان لە "لەوحی کوژانەوە و تۆمارکردن"دا = کە لاپەڕەی میسالیی "کات"ە = بەدی‌دەهێنێت و دەیانبزوێنێت.

واتە: جموجووڵ و بزووتنی گەردیلەکان، لە ڕاستی‌دا، بریتین لە چەند لەرینەوە و بزووتنەوەیەك کە دێنە ڕێی بوونەوەران کاتێ لە "نووسین" و "لەبەرگرتنەوە" و "جیهانی پەنهان"ەوە بەرەو جیهانی بینراو دێن و دەپەڕێنەوە. واتە کاتێ لە: "زانست"ەوە بۆ "توانست" دەڕۆن و دەگوێزرێنەوە.

"لەوحی کوژاندنەوە و تۆمارکردن"یش لە ڕاستی‌دا تۆمارێکی بگۆڕی لەوحی پارێزراو(اللوح المحفوظ)ی مەزن و هەمیشەیی و چەسپاوە و، تابلۆیەکە لە بازنەی "مومکینات"دا شتانی تێدا دەنووسرێن و دەکوژێنرێنەوە. واتە: تۆمارێکە بۆ ئەو شتانەی کە هەردەم مردن و ژیــان و نەمان و بوونیان لـە ڕێ‌دایە، بە چەشنێ کە ڕاستیی "کات" بریتی‌یە لەم تۆمارە. بەڵێ، هەرچی شت هەیە دارای ڕاستی‌یەکە، ڕاستیی ئەو شتەش کە ئێمە ناوی "کات"مان لـێ

ناوه و وەك ڕووبارێكی مەزن و بەخوڕ وایە بە گەردووندا دەڕوات، كاغەز و مەرەكەبی نووسینەكانی توانستی خواوەندە لەو "لەوحی كوژاندنەوە و تۆماركردن"ەدا! "لایعلمُ الغیبَ إلا الله". (دانەر)

[2] گەورەترین ئەندازیاری بەناوبانگی توركە و لە نێوان ساڵەكانی: (١٤٨٩=١٥٧٨ز)دا ژیاوە. سەرپەرشتیی بنیاتنانی چەندین مزگەوتی گەورەی كردووە، گرنگترینیان مزگەوتەكانی: (سەلیمییە، سولەیمانییە، شاهزادە)ن. (وەرگێڕ)

[3] بەڵێ، هەموو ئەو ماددانە لە چوار توخم پێكهاتوون كە بریتین لە: "ئۆكسجین و هایدرۆجین و ئازووت و كاربۆن" و هاوچەشنیان، لەبەر ئەوە، لە ڕووی پێكهاتنی ماددیی‌یەوە ئەو ماددانە لە یەك دەچن، بەڵام جیاوازی‌یەكەیان لە نووسینی مەعنەویی قەدەردایە. (دانەر)

[4] وەڵامی حەوت بڕگەكەی پێشووە. (دانەر)

[5] چونكە ئەوەتا ئەوەی ئێمە بە چاوی خۆمان دەیبینین، لە: بڵاوكردنەوەی نووری "ژیان" بە زۆری لەم جیهانە نزم و چڕەدا و، داگیرساندنی ئەم نوورە بە كارمەندی‌یەكی بەردەوام و لەوپەڕی دەستڕەنگینی‌دا، تەنانەت بڵاوكردنەوەی نووری "ژیان" بە چەشنێكی تابڵێی زۆر لە بێ‌نرخترین و بۆگەن‌ترین شت‌دا و پاكژكردن و جوان‌كردنی ئەو ماددە بێ‌نرخانە بەهۆی نووری ژیانەوە.. ئەمەی كە ئێمە بە چاوی خۆمان دەیبینین، ئاماژەیەكی زۆر نزیكە لە ڕاشكاوی‌یەوە بۆ ئەوەی كە:

خواوەند ئەم جیهانە چڕە بێ‌گیانە دەتوێنێتەوە و بە جموجووڵی گەردیلەكان و نووری ژیان جوانی دەكات و دەیبریسكێنێتەوە، تاكو بەمە، بۆ جیهانێكی تری زیندووی ناسكی بەرز و خاوێنی ئامادە بكات. وەك بڵێی بۆ مەبەستی ئامادەكردنی ئەم جیهانە بۆ كۆچ‌كردنی بەرەو جیهانێكی ناسك و جوان، ئارایشتی دەدات و دەیڕازێنێتەوە. جا ئەو كەسانەی كە ژیری‌یە تەسكەكەیان جێی زیندووبوونەوەی مرۆڤی تێدا نابێتەوە، ئەگەر بە نوور و لە ڕوانگەی قورئانی پیرۆزەوە بڕوانن، ئەوا دەبینن كە:

یاسایەك هەیە بە چاو دەبینرێت، ئەویش: "یاسای ڕاگیركاریی هەموو شتێكە". ئەم یاسایە، وەك چۆن سەربازەكانی سوپا كۆدەكرێنەوە، ئەویش ئاوا گەردیلەكان كۆدەكاتەوە و دەستكاری‌یان دەكات. وەك لەبەر چاودایە. (دانەر)

[6] "حَدْس" لە زمانی عەرەبی‌دا بە "خەمڵاندن و گومان" دەوترێت. لە زانیاریی ژیربێژی(منطق)یش‌دا = كە لێرەدا ئەو واتا زاراوەیی‌یە زیاتر مەبەستە = بە شتی وا ئاشكرا دەڵێن كە مرۆڤ بێ بیرلێ‌كردنەوە یەكسەر هەستی پێ بكات. (وەرگێڕ)

[7] مەبەست ئامێری دەنگداری گرامافۆنە كە لە بریی شریتی كاسێت قەوانی تێدا بەكار دەهێنرا. (وەرگێڕ)